

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN

Tema: Stemmerett og valg
"Midt i ilden" – Aasta Hansteen
Kulturminne Statfjord

Til

Norges storting

og

regjering! [arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet. Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør

Leif Thingsrud

I redaksjonen

Kari B. Benedictow, Kristin Brattelid, Finn Karlsen, Trond Karlsen, Øyvind Ødegaard og Tor Weidling

Reprofoto

Odd Amundsen, Riksarkivet

Redaksjonens adresse

Riksarkivet, se bakre omslag

Design

Agendum See Design

Layout

Morten Hernæs, 07 Media – 07.no

Repro og trykk

07 Media – 07.no

ISSN 0801-5449

Bidrag til nr. 3/13 må være i redaksjonen før 25.08.2013.

Løssalg: kr 40

Årsabonnement (3 nr.): kr 100

Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis

Opplag: 2700

Forsidebilde:

Nordisk kvinnesaksmøte i Universitetets gamle festsal, Kristiania, juli 1902. Fredrikke Marie Qvam på talerstolen.

Foto: Severin Worm-Petersen. Original i Riksarkivet (PA-0379 Norske kvinners sanitetsforening U_29_3598).

Indre omslag:

Trykt opprop fra kvinneaktivister i forbindelse med folkeavstemningen om unionsoppløsning i 1905. Original i Riksarkivet (Justisdept. 2. sivilktr. C, F-0125 B).

Lab. Nr.	Navn	År
740	Andreas Johansen	1872
745	Frederik Johansen	1872
746	Olav Karlsen	1876
747	Konnie Johansen	1876
748	Knut Karlsen	1876
749	Anne Kristine Johansen	1876
751	Olav Karlsen	1876
752	Knut Karlsen	1876

6 Stemmeretten i Norge 1814–1913

Innhold

Utsending	Deput
1848	1848
1849	1849
1850	1850
1851	1851
1852	1852
1853	1853
1854	1854
1855	1855
1856	1856
1857	1857
1858	1858
1859	1859
1860	1860

11 Dei første kvinnelege kommunestyre-representantane

28 ”En usedvanlig arbeidsom og intelligent dame”

32 Grensesprengende misjonskvinner

TEMA: STEMMERETT OG VALG

- 6 Stemmeretten i Norge 1814–1913
- 11 Dei første kvinnelege kommunestyre-representantane
- 16 ”Midt i ilden” – Aasta Hansteen
- 22 Et glimt bak fasaden
- 25 Stavanger Kvinnestemmerettsforening og kampen for stemmerett
- 28 ”En usedvanlig arbeidsom og intelligent dame”
- 32 Grensesprengende misjonskvinner
- 35 Kvinner i kommunevalget i Kristiansand 1901

ANDRE ARTIKLER

- 38 Kulturminne Statfjord

FASTE SPALTER

- 42 Krøniken
- 44 Notiser

16 ”Midt i ilden” – Aasta Hansteen

Nr 1

Stensby Molekretto

**Kvinders og unge mænds folkeafstemning i Eids
13de august 1905.**

Kvinder	Unge mænd fra 21—25 aar	Adresse
<i>Arne O. Gulbrud</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Marie Kresjansen</i>		<i>do</i>
<i>Laura Gulbrud</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Marit Andersen</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Olia Gulbrud</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Gina Gulbrud</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Anna Gulbrud</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Olave Gulbrud</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Margit Hansen</i>		<i>Gulbrud</i>
<i>Agnes Andreassen</i>		<i>Gulbrud</i>

Da det i 1905 ble vedtatt at det skulle holdes en folkeavstemning over unionsoppløsningen, anmodet Landskvinnestemmerettsforeningen og Norsk Kvinnesaksforening regjeringen om at kvinner og yngre menn skulle få delta. Da kravet ikke ble imøtekommet, startet kvinneforeningene en landsomfattende underskriftsaksjon til støtte for unionsoppløsningen. Etter tre uker var om lag tre hundre tusen underskrifter samlet inn. Dette tilsvarte vel halvparten av landets kvinner.

Aksjonen ble et viktig skritt på vei mot full stemmerett for kvinner. Statsminister Løvland uttalte at "Norske kvinners holdning i by og bygd i disse dager er et smukt blad i Norges historie og vil mektig bidra til å skaffe dem den rett de forlanger". Da Stortinget behandlet spørsmålet om full stemmerett for kvinner i 1910/11, het det i innstillingen at kvinnene i 1905 viste "en fæderlandskjærlighet, politisk interesse og politisk takt, som fortjener at pekes paa i denne forbindelse".

Original i Riksarkivet (Justisdepartementet, 2 sivilkontor, serie F, eske 125 B).

<i>Inga Askheim</i>	<i>Askheim</i>	<i>Gulbrand Askheim</i>	<i>Askheim</i>
<i>Maren Askheim</i>	<i>Askheim</i>		<i>Askheim</i>

vold

ja eller
nei

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Ja

Fra [red]aksjonen

I år markeres det i mange fora at det er ett hundre år siden vi her i Norge fikk alminnelig stemmerett. Det skjer blant annet i form av utstillinger og andre arrangementer i Riksarkivet og i de ulike statsarkivene rundt om i landet. Det største prosjektet er at Arkivverket, sammen med Norsk lokalhistorisk institutt, presenterer informasjon om de hundre første kvinnelige kommunestyrerepresentantene på Lokalhistoriewiki. Det dreier seg om de som ble valgt allerede i 1901, straks etter at de første kvinnene fikk stemmerett i kommunevalg.

I dette nummeret av Arkivmagasinet skal vi se på utviklingen av stemmeretten fra 1814 til 1913, på kvinnelige aktivister og pionerer, og vi skal se litt nærmere på noen av de arkivene disse har etterlatt seg. Men vi skal også ta noen dykk i det organisasjonsarbeidet som norske kvinner la ned i årene fram mot 1913. Mens mennene hadde fått mye av sin demokratiopplæring gjennom avholds- og fagbevegelse, fikk kvinnene det først og fremst gjennom misjons- og sanitetsforeninger.

Til sist skal vi ut på noen arbeidsplasser som ikke akkurat er kvinne-dominerte, men som fortjener å dokumenteres. Industri, og for så vidt alt annet næringsliv, er en viktig del av landets historie. Men i sammenligning med den offentlige aktiviteten, er de bevarte arkivene få og dokumentasjonen som oftest fragmentarisk. Næringslivsarkiver kunne vært tema for mange nummer av Arkivmagasinet. I denne omgang må vi nøye oss med et drypp, et oljedrypp.

Liv Thorsrud

Fabrikkarbeidersker på Union i Skien.
Ukjent fotograf. Original i Riksarkivet (PA-1422 Union co.: Ua 1_13) – utsnitt.

Samvirkelag på Ringerike. Ukjent fotograf.
Original i Riksarkivet (PA-1394 Coop NKL: Ub_9) – utsnitt.

Kontorinteriør fra Alfred Hellwigs klisjeanstalt i Kristiania.
Ukjent fotograf. Original i Riksarkivet (PA-0403 Klisjeanstalt Alfr. Hellwig U_49) – utsnitt.

Stemmeretten i Norge 1814–1913

Hvilke kvalifikasjoner eller egenskaper skal til for å få stemmerett? Nå debatterer vi om 16-åringer og utenlandske statsborgere skal ha stemmerett. I 1814 måtte også ”riktig” kjønn, eiendom eller utdannelse til. Reglene var demokratiske for sin tid, men samfunnsutviklingen på 1800-tallet førte til at stemmerettsreglene kom i utakt med virkeligheten, og særlig på slutten av 1800-tallet skjøt kampen for stemmerettsutvidelser fart. Sammenligner vi oss med andre land, var Norge tidlig ute med allmenn stemmerett i 1913.

De første norske stemmerettsreglene ble vedtatt på Eidsvoll i mai 1814. Ifølge dem måtte man være over 25 år og ha bodd i Norge i minst fem år. I tillegg måtte man enten være eller ha vært embetsmann, eie eller byksle matrikulert jord, eller være byborger og eie gård eller grunn til minst 300 Riksbankdaler sølvverdi.

Det er regnet ut i ettertid at over 40 % av menn over 25 år fikk stemmerett. Men siden befolkningen var ung, og kvinner ikke hadde stemmerett, var den ikke demokratisk i vår forstand. Ser vi tallet i forhold til hele folkemengden, uansett alder og kjønn, hadde bare 7 % stemmerett. I dag er tallet 74 %.

Demokrati med begrensninger

Allmenn stemmerett gjorde ingen seg til talsmann for på Eidsvoll. I den grad noen overhodet lekte med tanken, ble den raskt avvist med frykten for massenes tyranni, eller at massene kunne la seg forlede av demagoger. Robespierres skrekkelige under den franske revolusjonen fristet ikke. Eidsvollsmennene ønsket et folkestyre, men gikk samtidig inn for en maktfordeling for å unngå at én gruppe skulle kunne gripe hele makten. Derfor la de inn bestemmelser i Grunnloven for å avdemp den demokratiske effekten. Valgene var indirekte, og for å gjøre stemmeretten gjeldende måtte man sverge troskap til Grunnloven. Eden måtte

AV ELI FURE,
UNDERDIREKTØR,
RIKSARKIVET

dokumenteres i det offentlige manntallet over stemmeberettigede. Det hele var en omstendelig prosess. Byene, hvor de antatt mest velutdannede befant seg, var overrepresentert i forhold til landsbygda. Både lovgivning og særlig endring av Grunnloven måtte gjennom en omstendelig og tidkrevende prosess for å sikre materielt gode lover og unngå overilede beslutninger.

Mannkjønn var ikke eksplisitt nevnt i stemmerettsreglene, men underforstått. En grunnleggende forutsetning for å kunne stemme var uavhengighet og frihet. Det passet dårlig for kvinner, som alle var umyndige på den tiden. Myndighetsalderen var høy, hele 25 år. For å bli valgt representant måtte man være over 30. Sindighet og livserfaring var en forutsetning for å være med på å bestemme i landet.

Eiendomsbesitter eller embetsmann

Gitt at ”riktig” kjønn og alder var oppfylt, samt stabilitet ved å ha bodd i landet i minst fem år, måtte man ha eiendom, eller være eller ha vært embets-

mann. Mistet man eiendommen, tapte man stemmeretten. Embetsmennene mistet ikke stemmeretten selv om de gikk av som embetsmenn.

Grunnleggende kunne man stille spørsmål om embetsmennene var uavhengige. De var i statens, og på den tiden, i kongens tjeneste. Men å utelukke embetsmennene ville være uhensiktsmessig, det var de som hadde greie på statlig styre og stell. Den implisitte vurderingen var at embetsmennene hadde utdannelse og kunnskaper om samfunnet, en innsikt de ikke mistet, selv om de sluttet i embetet.

Embetsmennenes frihet og uavhengighet i forhold til den utøvende kongemakten ble for øvrig understreket i Grunnloven ved at Kongen bare kunne avskjedige de aller høyeste og nærmeste embetsmennene uten lov og dom. I alt møtte 57 embetsmenn på Eidsvoll og det er ikke overraskende at de sikret seg en sterk stilling.

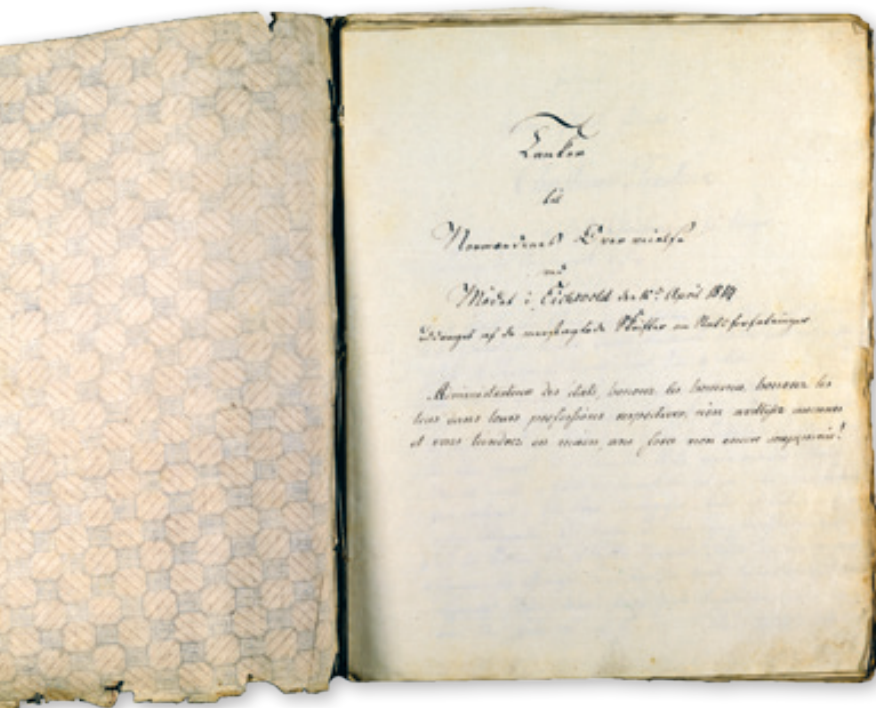
Embetsmenn mistet altså ikke stemmeretten, selv om de sluttet å være i statens tjeneste. Bønder som solgte jorda, eller som gikk over på føderåd, mistet denne retten. Uansett hvor fordelaktig føderådskontrakten var for de gamle, ble føderådsmenn ikke betraktet som frie og selvstendige. De hadde gitt seg inn under noen andre.

Andre grunner til å strykes fra manntallet var hvis man var dømt for alvorlige forbrytelser, hadde skaffet seg borgerrett i andre land, eller gått i fremmede makters tjeneste. Stemmeretten ble suspendert hvis man var umyndiggjort, anklaget for forbrytelser eller hvis man ikke kunne gjøre opp for seg, med mindre det skyldes uhell man ikke kunne rå over.

En enslig svale for kvinnestemmerett i 1814

Forut for riksforsamlingen hadde en del menn, dels av egen tilskyndelse, dels etter oppfordring fra prins Christian Frederik, skrevet grunnlovsforslag. Et av disse ”Om statsforfatning for Norge”

Grev Frederik Adolph Holstein til Holsteinborg holdt til i Danmark, men interesserte seg så mye for begivenhetene i Norge at han sendte et grunnlovsforslag til Christian Frederik. Konstitusjonskomiteen på Eidsvoll kan ha fått utkastet til gjennomsyn, men det ble ikke lest opp på riksforsamlingen. Original i Riksarkivet (EA-5938 Christian Frederik: Fb_211_4).

var laget av den danske greven Frederik Adolph Holstein til Holsteinborg. Som de fleste knyttet han valgretten til eiendomsretten, men han la mer vekt på sammenhengen mellom rett og plikt enn på uavhengighet og frihet, og kom dermed til at også kvinner med eiendom burde kunne stemme.

Greven stilte første det grunnleggende spørsmålet om alle skulle ha stemmerett, og innrømmet menneskets medfødte rett til å regjere seg selv. Likevel avviste han allmenn stemmerett fordi han mente staten var en frivillig forening, og at man ikke kunne tenke seg rettigheter uten plikter. En person uten eiendom kunne fort reise fra landet, og slik unndra seg pliktene, som de som satt igjen med eiendommene sine, måtte oppfylle. På en side var synspunktet radikalt fordi greven mente at eiendomsbesittende kvinner skulle ha samme rettigheter som menn, på den andre siden var det tradisjonelt fordi det satte eiendom, plikt og rett fremfor individuelle, allmennmenneskelige rettigheter. Uansett var tanken om staten som en frivillig forening nokså teoretisk.

Stemmerettsreglene i utakt med tiden

Den stemmeretten som i 1814 var demokratisk for sin tid, ble utover 1800-tallet mer begrenset. Befolkningen vokste, og en forholdsvis større del av befolkningen var eiendomsløse og dermed uten stemmerett. Alle som fikk utdannelse, kunne ikke bli embetsmenn eller kjøpe seg gård eller grunn. Noen få enkeltpersoner skaffet seg riktig nok, mot slutten av 1870-tallet, stemmerett ved å kjøpe et lite jordstykke. Disse ble kalt myrmenn. Antallet var så lite at det monnet ikke i antall stemmeberettede, men det førte til økt debatt om stemmerettsreglene. Det er sagt at myrmannsvesenet prostituerte de gamle stemmerettsreglene.

Både stemmerettsreglene og alt styret rundt manntallsføring, avlegging av ed til konstitusjonen og selve avstemmingen førte til debatt om stemmerett, valgavvikling og valgordning i løpet av det siste

kvartalet av 1800-tallet. I tillegg ble stemmeretts-saken koblet til saken om statsrådenes adgang til Stortinget. Venstre var pådriver for å utvide stemmeretten, og særlig i byene. Det ville føre til svekkelse av Høyre. Av hensyn til bondevelgerne var Venstre mindre tilbøyelig til utvidet stemmerett på landet. Høyre ville ikke gå med på utvidet stemmerett uten at det til gjengjeld ble innført regler som modererte effekten på et høyere nivå, for eksempel ved et mer reelt tokammersystem enn det daværende Lagtinget og Odelstinget.

Kvinnelig stemmerett møtte lenge liten oppslutning fra stortingspolitikkerne, også her var Venstre først ute med å endre kurs. Den mangslungne veien videre fremover mot allmenn stemmerett var brolagt så vel med ideologiske som med partitaktiske elementer.

Venstre vant et stort flertall ved valget i 1882. Valgseieren førte både til parlamentarismens gjennombrudd og til utvidede stemmerettsregler for menn. Alle som betalte skatt etter en minsteinntekt på 500 kroner på landet og på 800 i byene, fikk stemmerett i 1884. Stemmerett basert på skatt kalles censusbasert. Prinsippet er en mer moderne form

Manntallsprotokoll for Eidsberg tinglag 1829. Manntallsføreren skrev inn navn, statsborgerlig stilling etter Grunnlovens stemmerettsbestemmelser, detaljer i forbindelse med edsavlegging og merknader. De som av ulike grunner gikk ut av manntallet, ble strøket. Her ser vi at den første personen er strøket ut pga dødsfall. Nummer to, Ola Arnesen, som hadde avlagt eden i 1814, er strøket fordi han ble føderådsmann. Dermed hadde han ikke eiendom og var ikke lenger kvalifisert til å stemme. Original i Statsarkivet i Oslo (Eidsberg lensmannskontor: manntallsprotokoll 1).

Navn	Sted	År	Stilling	Merknader
1. Høgl, August	1814	1814	1814	1814
2. Langnes, Jørgen	1814	1823		
3. Tillitkjør	1814			
4. Salmonvid	1814			

Løstelt framlagde og skilte -
 Endel mindre personlig og bejvorte til Kvindesagen af alle! Indtægter
 og for videre Udvikling af Lovens Anvendelse til næste Tid.
 I Kædehold til det anførte ikke angik: Lovens Anvendelse for Lovdel. til
 Almindeligheden for Lovdel den 10de Septbr. 1895. - Udvalgte Betænk.
 Frk. Marthe Walmsnes omhandlede, og var 33 Aar gammel. Siger af Gaardens
 Bortkøb i Bane om. fl. Indkomsten og betragtede samvirket med Lovdel og
 skidde til Aflyggelse af Kvindesagen, idet hun forment, at efter Lovens
 Lov, rettelig fremst, var og var Kvinder, som Kvindesagen var aflygt, kunne
 betragte. -
 Sommeren hiefte, at de hun forment, at var offentlige Det ikke
 indkommer Kvinder Sommeren, var der heller ikke for disse Anledninger til
 at aflygge den i Grundlovens § 51 anvendelse. Ed. - Den formentlige Begjæring
 haves saaledes ikke hiefte.
 Frk. Walmsnes begjæring sig medfødt en betragtelig Udstrækning af det
 her hiefte. -
 Udvalgte: Frk. Walmsnes og Frk. O. Lundeberg.
 Lovdel. Frk. O. Lundeberg omhandlede personlig og bemærkede, at hun fandt den

Sommerting på Åmot
 i Østerdalen 1895, der Marie
 Walmsness' krav om å
 få stemme ble avvist.
 Original i Statsarkivet
 i Hamar (Sør-Østerdal
 sorenkriveri, tingbok 13
 1893-1897, side 154 b).

for noe av det som lå til grunn for å reservere stemmerett til eiendomsbesittere. De som bidrar med penger til fellesskapet skal få stemme på den institusjonen som bevilger penger til fellesskapet.

Å knytte stemmerett til inntekt og skatt var enda mer problematisk enn til eiendom. Inflasjon førte til at stemmeretten ble utvidet uten en bevisst gjennomtanke. Økt forsørgelsesbyrde førte til reduksjon eller bortfall av skatt og dermed mulig tap av stemmeretten som utilsiktet konsekvens. Det hele ble utfordrende å administrere, hele systemet manglet logikk og rettferdighet. Endringer måtte åpenbart til, og Stortinget vedtok allmenn stemmerett for menn i 1898.

Pådrivere for kvinnelig stemmerett

Grev Holstein av Holsteinborg var en enslig svale til å forfekte stemmerett for kvinner på like vilkår som for menn i 1814. Mot slutten av 1800-tallet fikk tanken stadig flere tilhengere, men nå i en mer moderne form. Dels ble det lagt vekt på hva kvinner spesielt kunne tilføre, dels på hva som var rett-

ferdig for det enkelte mennesket. Norsk kvinnesaksforening ble stiftet i 1884, året etter kom Kvinnestemmerettsforeningen. Kampen for kvinnelig stemmerett ble i første rekke avført Gina Krog og Frederikke Marie Qvam.

Også mindre kjente kvinner aksjonerte på sitt vis. Marthe Walmsnes, en driftig dame og stor skogeier, møtte sommeren 1895 opp på tinget i Åmot i Østerdalen for å avlegge ed til Grunnloven og stemme. Hun ble avvist, og anket til Stortinget. I formen var stemmerettsbestemmelsene fra Grunnloven kjønnsnøytrale, og kvinnene var i mellomtiden blitt myndige, men Stortinget brukte likevel ikke lang tid på å avvise klagen.

Krog og Qvam gikk inn for allmenn stemmerett for alle kvinner på like fot med menn, men bevegelsen splittet seg, og i 1898 ble Landskvinnestemmerettsforeningen stiftet. Den gikk inn for allmenn stemmerett. Kvinnestemmerettsforeningen fortsatte linjen hvor inntekt og skatt skulle være et stemmeretskriterium. Den mer forsiktede fremgangsmåten skal ikke nødvendigvis tolkes som en prinsipiell motstand mot stemmerettutvidelser for alltid. Den innebar et ønske om å vinne erfaring og å gå skrittvis frem. Det var allment større motvilje mot å endre lover for 100 år siden enn i dag.

Skritt for skritt førte frem

Da Stortinget vedtok allmenn stemmerett for menn i 1898, var det i hvert fall for Høyre liten grunn til å holde kvinnene tilbake. Det fremsto som åpenbart urimelig at velutdannede kvinner som bidro til statskassen ikke skulle få stemme, når retten var gitt til alle menn uansett status og stilling. Høyre gikk inn for sensusbasert kvinnelig stemmerett ved kommunevalget i 1901.

Kommunal stemmerett var regulert i formannskapslovene, ikke i Grunnloven, og var dermed enklere og raskere å endre. Grensen for å stemme

gikk ved en inntekt på 300 kroner på landet, 400 i byene, enten alene, eller i formuesfellesskap med en mann. Omtrent 40 % av alle voksne kvinner fikk stemmerett da, og ca. 100 ble valgt inn i kommunestyrene. En av dem var Marthe Walmsnes, som hadde prøvd å stemme ved stortingsvalget noen år tidligere.

De som hadde advart sterkest mot kvinnelig stemmerett, fikk se at hjemmene besto. Samfunnet brøt ikke sammen, til tross for enkelte uhyggelige spådommer i tidligere stortingsdebatter. En ny generasjon av stortingspolitikere var dessuten kommet til.

De store underskriftsaksjonene sommeren 1905, hvor også kvinner og umyndige menn ga sitt besyv med til den offisielle folkeavstemningen om brudet med unionen med Sverige, var også et mektig bevis for kvinnes vilje til å engasjere seg i store samfunnsproblemer.

Veien var deretter ikke lang til statsborgerlig stemmerett for kvinner i 1907 etter de samme prinsippene som for kommunevalg. Deretter gikk det slag i slag med full kommunal stemmerett for kvinner i 1910 og tilsvarende statsborgerlig i 1913. Da var

avstemningsresultatet enstemmig. Resultatet falt som en moden frukt. Alt i 1911 hadde den første kvinnen, Anna Rogstad, fra Frisinnede venstre, møtt på Stortinget.

Om resultatet hadde kommet før, hvis det fra første stund av hadde vært enighet om full stemmerett for kvinner, og ikke via de gradvise rundene, er et kontrafaktisk spørsmål som er vanskelig å besvare. Hever vi blikket, ser vi at Norge var forholdsvis tidlig ute med allmenn stemmerett, bare New Zealand, Australia og Finland var ute før oss. Samtidig var vi en del av en allmenn strøm, tidlig på 1920-tallet hadde nesten alle vest- og nordeuropeiske stater, samt USA og Canada gjennomført kvinnelig stemmerett.

Kilder

Utsnitt av lovforslag, komitéinnstillinger og debatter i Stortinget om stemmerett for kvinner 17.5.1814–11.06.1913. Stortinget, Oslo 1963. Riksforsamlingens forhandlinger, 3die del. Grundlovsutkast, Kristiania 1916.

Litteratur

"Stemmeberettigede ere de norske Borgere" på http://www.ssb.no/magasinet/blandet/stemrett_valg.pdf
Danielsen, Rolf: *Det Norske Storting gjennom 150 år*, bd II. Oslo 1964
Mykland, Knut: *Kampen om Norge 1784–1814*, bd 9 i *Cappelen Norges Historie*, Oslo 1978

Idrettslag	Navn	År født	Etterfølg	Støpt	Bemerkninger
790	Andreas Johansen	1822	Utdr.	25/4	ledingsmann
795	Heribill Johansen	1822	Utdr.	"	do
796	Olav Hansen	1861	Kvinner	" 6	do President
797	Kovica Johansen	1861	Kvinner	"	do
799	Emil Larsen	1871	Utdr.	26/1	Prest
799	Anne Kristine Johansen	1871	Kvinner	"	do
801	Stein Hansen	1872	do	"	do
801	Emil Kristensen	1874	Utdr.	27/1	Prest
802	Johanne Anjane Antonson	1875	Kvinner	"	do
803	Olav Hansen	1863	Skredder	2	do Lørdag

Manntallsprotokoll fra Eidsberg i 1909, det første året med sensusbasert stemmerett for kvinner ved stortingsvalg. Her ser vi menn og koner pent og parvis oppført. Men Olea Hansen som var født i 1883 sto alene. Det syntes lensmannen som førte manntallet var så spesielt at han måtte forklare i merknadsrubrikken at mannen var under 25 år. Original i Statsarkivet i Oslo (Eidsberg lensmannskontor: manntallsprotokoll 3).

Dei første kvinnelege kommunestyre-representantane

”Dei 100 første kvinnene i kommunestyra” er eit prosjekt som Riksarkivaren og Norsk lokalhistorisk institutt har sett i gang i samband med stemmerettsjubileet i 2013. Prosjektet har jobba med å skaffe opplysningar om dei første kvinnelege representantane som vart valde inn i kommunestyra tolv år før kvinnene fekk statsborgarleg stemmerett i Noreg.

AV SYNØVE BRINGSLID, FØRSTEARKIVAR, STATSARKIVET I BERGEN

I 1898 hadde Stortinget fått sju forslag om kommunal stemmerett for kvinner til behandling utan at det vart oppnådd fleirtal. Året etter vart det samla inn tolv tusen underskrifter frå kvinner i heile landet som vart lagt ved eit nytt krav om stemmerett. Dette vart også avvist. Det første gjenombrotet kom i 1901, då 40 % av kvinnene fekk kommunal stemmerett. Same året fekk landet sine første kvinnelege representantar i kommunestyra. Kven var desse første folkevalde kvinnene og kva stod dei for?

Kvinnene hadde ingen grunn til å juble over valdeltaking og valresultat i 1901. Berre 21 % av kvinnene med stemmerett deltok. På landet stemte

berre 9,5 % og i byane 48 %. Til samanlikning stemte 45 % av mennene, 41 % på landet og 57 % i byane. I dei større byane var det godt framme, men i over femteparten av landkommunane, i alt 116, stemte ingen kvinner.

Under valet protesterte motstandarar av kvinne-stemmeretten ved å stryke kvinner på vallistene. Det skjedde i Kristiania, Trondheim og Drammen. I Tromsø var det ei kvinne, kumulert på Høgre si liste, som bad om å bli strøken, fordi ho ikkje ville risikere å bli einaste kvinne i bystyret. Frå Kristiansand vart det meldt at mange menn nekta konene sine å stemme, og at andre prøvde å påverke dei til å stemme på sitt parti.

Kvinner på mange lister

I Kristiania vart det oppretta ei ”kvinnestemmerettsliste.” I tillegg til Venstre, Høgre og Arbeidarpartiet var det også liste for Fråhaldspartiet og ei upolitisk liste. Men det kom berre seks kvinner inn i bystyret. Eksperimentet med eiga liste for kvinnestemmerettskravet falt ikkje så heldig ut. Berre dei to første på lista, Anna Holsen og Ragna Nielsen kom inn i bystyret. Det beste resultatet kvinnene oppnådde i Kristiania var for Arbeidarpartiet, der dei fekk inn to av fjorten representantar.

Det var Margareta Strøm og Martha Tynæs. Av 48 representantar for Høgre, vart det vald inn to kvinner, Sophie Borchgrevink og Elise Heyerdahl. Venstre, som i stor grad hadde støtta kvinnestemmerettskravet, fekk ikkje ein einaste kvinneleg representant inn i Kristiania bystyre.

I Bergen, Trondheim, Stavanger og Larvik kom det inn seks kvinner i bystyra. I Kristiansand kom det inn sju.

Lærerinne og elevar ved døveskolen i Kristiania. Original i Statsarkivet i Oslo (A-10023 Skådalen skole: Ua_3) – utsnitt.

I henhold til lov om formandskaber i kjøbstæderne

af 14. jan. 1837 § 12 bekendtgjøres herved, at ved valg af repræsentanter for Hamar 6te december blev følgende personer udkaaret:

Det konserverbative partis liste:

Byggeteier G. Flaastad,
Overretsfogfører J. Zeier,
Bankassjerer G. Jensen,
Rektor C. W. Ludv. Horn,
Kjøbmand Carl Steen,
Kjøbmand G. Platou,
Seminarlærer Hans Jensen,
Ingeniør Joh. Kresting,
Konstabel N. Bien,
Fru Overlærer Norholt,
Fru Doktor Waaler,
Fru Doktor Harboe,
Bundmager Anton Jølstad.

Suppleanter:

Bognfabrik A. Lund,
Doktor O. Henie,
Bogmester A. Hansen,
Guldsmed P. Børte,
Gaardeier S. Kuderjen,
Kjøbmand C. Strandli,
Lærer A. Raktnerud,
Overlærer R. Petersen,
Garver W. Todderud,
Arbeider Edward Danielsen,
Fru Jarver Knudsen.

Arbeiderforeningens, Gaardværkerforeningens og Terubneforeningens valgliste:

Konduktor L. Sveen,
Bogbinder O. Foss,
Fuldmægtig J. A. Dahl,
Snedler A. Wallin,
Kjøbmand Ole Erichsen,
Strædder G. Østbøgen,
Materialassistent E. Pedersen,
Bager J. D. Bjerke,
Lokomotivfører H. Andreasen,

Suppleanter:

Fuldmægtig C. R. Gramm,
Kjøbmand S. Haug,
Fanejunter A. Magnus,
Doktor A. Lützow,
Gartner D. Fuglseth,
Strædder Ole P. Pedersen,
Faktor L. Mounsen,
Bognfabrikant B. Korseng,
Kjøbm. Math. S. Pedersen.

Totalisternes liste:

Kammer L. Larsen,
Bankassjerer B. Andersen,
Lærerinde Froken Holtmoen,
Bogmester B. R. Rjeverud,
Stomager D. Walberg,
Konduktor A. Grindal,
Bogmand A. Lindholt,
Strædder G. L. Granerud,

Suppleanter:

Murer Hans Olsen,
Lokomotiv. Brede Pedersen,
Handelsfuldm. F. Petersen,
Guldsmedhvend J. Johansen.

Venstres valgliste:

Snedler Jens Staff,
Garver E. Høgen,
Overretsfogfører R. Hjelmstad,
Ingeniør Just Broch,
Slagter R. Kirkeby.

Suppleanter:

Kjøbmand E. Godager,
Kjøbmand L. Riisen,
Fotograf Ragnhilda Eriksen,
Garverhvend D. Hølsseth,
Fabriksleier E. Hølsseth.

Hamar Arbeiderlags liste:

Tommermand A. Granerud.

Suppleant:

Smed G. Fosjen.

Hamar Magistrat 9. decbr. 1901.

5980)

Stavlan.

På landsbasis stod 42 % av kvinnene som vart vald inn på Høgre sine lister, 21 % stod på Venstre. Fråhaldslistene og nokre andre lister hadde 14 % kvar. At så mange kvinner vart valde inn på Høgre sine lister, kan synast overraskande. Kravet om kvinnestemmerett hadde fått meir stønad frå Venstre enn frå Høgre. Valresultatet må tolkast som eit uttrykk for at det var dei mest velståande kvinnene som hadde fått stemmerett. Elles ser vi at mange kvinner gav stønaden sin til Fråhaldspartiet. Rasmusbruk var eit samfunnsproblem, og kvinnene hadde lenge vore aktive i fråhaldsforeningar. Rasmusbruk førte ofte til vald, som også ramma kvinner, og det var derfor mange kvinner som nærma seg kvinnesaka gjennom fråhaldssaka.

Mange var lærarar

Om vi ser litt nærare på dei som vart valde inn i bystyret i Kristiania, finn vi kvinner som markerte seg på fleire sett i samtida si. Ragna Nielsen, som vart vald inn på kvinnestemmerettslista var pedagog, skulestyrar og kvinnesaksforkjempar. Allereie som femtenåring starta ho med å undervise for å hjelpe mora økonomisk etter at foreldra vart skilt. Ho var aktiv i kvinnesaksorganisasjonar og starta sjølv privat jenteskule i 1885. Ho underviste i småskulen og realskulen om føremiddagen og på gymnas om ettermiddagen. Anna Holsen, som vart vald inn saman med ho, var lærar, kvinnesakskvinnene og arbeidde for at kvinnelege lærarar skulle få ein høgare fagleg og økonomisk status.

Elise Heyerdahl, som vart vald inn for Høgre, var også lærar. Ho vart den første kvinnelege medlemen av formannskapet. Ho er også den første kvinna som kom inn i Høgre sitt sentralstyre, og ho var stiftar av Høgrekvinnene sin klubb.

Av alle desse var Martha Tynæs den som skulle markere seg sterkast i Oslo-politikken. Ho var sterkt engasjert i rettane til einslege mødrer og barna deira. Mellom anna var ho sakkunnig for

Eit avisutklipp med valresultatet ligg som bilag til valprotokollen i Hamar. Original i Statsarkivet i Hamar (Hamar magistrat og rådstueskriver: Kc_2).

sosialdepartementet under utarbeidinga av ”dei castbergske barnelovane.” Tynæs hadde også ein middelklasse-bakgrunn. Ho var dotter av ein kjøpmann, og gift med ein målarmeister. Men ho hadde vore aktiv i arbeidarkvinnerørsla sidan 1895, og ho var med å stifte Arbeidarpartiets kvinneforbund i 1901. Ho var leiar av forbundet frå 1906 til 1920, og i sytten år sat ho som einaste kvinne i sentralstyret for Arbeidarpartiet. Frå 1901 til 1919 sat ho i bystyret og frå 1908 til 1919 også i formannsskapet.

Sivil status og yrke

Av dei hundre innvalde kvinnene hadde 62 eiga inntekt eller var i lønna arbeid. 52 var gifte, 38 var ugifte, åtte var enker og to var skilt. 34 av dei gifte kvinnene var husmødrer utan eiga inntekt. Det finst ikkje fullstendige opplysningar om alle, men i alle fall fjorten av kvinnene som var gifte, var i lønna arbeid. Av dei hundre kvinnene var 34 lærarar eller skulestyrarar. Læreryrket var eit yrke som var opna for kvinner på dette tidspunktet, dersom ein hadde ressursar til å ta utdanning. Dei kvinnelege lærarane hadde likevel ein kamp å kjempe fordi dei fekk mykje lågare lønn enn sine mannlege kollegaer. Det blir fortalt at då ei modig lærarinne på 1890-talet bad om å få lik lønn med dei mannlege kollegaene sine fekk ho til svar at det er ”forskjell på meierismør og margarin.” Dei kvinnelege lærarane måtte betale kursa sine sjølve, medan mennene fekk kursa gratis. Atten av kvinnene dreiv med handel. Eit døme

på det, er Karen Iversen, som vart vald inn på upolitisk liste. Ho var ugift og dreiv moteforretning i Hemnes i Nordland. Louise Engen var fotograf og vart vald inn for Venstre i Bodø. Ho hadde god utdanning i foto og var politisk og sosialt engasjert. Ho sat både i formannskapet, skulestyret og soknerådet og var engasjert i kvinnesak, og vart seinare vald til å vere Bodø Kvinneråd sin utsending til Det internasjonale kvinneråd.

Nokre av kvinnene livnærte seg av kafé- eller hoteldrift. Ei var jordmor, og nokre var gardbrukarar. Ei var til og med godseigar. Martha M. Persen var lege og vart vald inn på Høgre si liste i Stavanger. Ho var aktiv i kristeleg-, sosialt- og fråhaldsarbeid og var også med på å stifte Stavanger Kvinne- og spedbarnsheim. Ho held ei rekke populære foredrag om anatomi der berre kvinner kunne delta. Nokre av kvinnene overtok mannen sitt yrke etter at dei var blitt enker, slik som Julie Mohr i Bergen, som overtok handlegartneriet etter mannen sin, og Anna Falk i Hemnes i Nordland, som dreiv ektemannen sin bokhandel vidare.

Godt vaksne middelklassekvinner

Fleirtalet av dei hundre kvinnene som vart valde inn i politikken i 1901 kom frå velstående familiar og gifta seg med likesinna. Dei fleste tilhørte det ein den gong ville kalle øvre middelklasse eller det solide borgarskapet. Gjennomsnittalderen var 44 år, men dei kunne også vere nærmare 60 år. Vi finn

Martha Tynæs, Louise Engen og Elise Heyerdahl var blant dei hundre første kvinnene i kommunestyra, Engen i Bodø, dei to andre i Kristiania. Fotograf: Forbech/ukjend/Forbech. Originalar i Oslo byarkiv / NRK Nordland fylkesleksikon.

ei jordmor i Årstad ved Bergen som er 62. Kvinne-
ne er altså relativt vaksne og erfarne. Eit unntak
var den yngste, Oline Holtmoen frå Hamar, som
var 27 år, men til gjengjeld kom ho til å delta i
politikken i førti år.

Dei fleste vart sittande i ein periode, sytten sat i to
periodar, og nokre få sat lengre. Vi veit at ved neste
kommuneval, i 1904, kom det inn berre tre kvin-
ner i Kristiania bystyre. Det oppstod ei kvinnefi-
entleg stemning i hovudstaden etter valet i 1901,
men kvinnene gav ikkje opp.

Då Stortinget vedtok at det skulle haldast folke-
avstemming om oppløysing av unionen mellom
Noreg og Sverige i 1905, sendte leiaren for Lands-
kvinnestemmerettsforeninga eit telegram til stor-
tingspresidenten med krav om at kvinnene måtte
få delta. Då det kom negativt svar, vart det starta ei
ny underskriftskampanje som gav 244 765 under-
skrifter frå kvinner i heile landet til stønad for uni-
onsoppløysing. Dette var eit overveldande resultat.
Mobilisering fram mot 1905 gav kvinnestemme-
rettsaka eit løft som skulle føre til at kravet vart
innfridd nokre år seinare.

Skolestyrar Thora
Josefine Storm (1845–1935)
var blant Venstre sine første
kvinnelege representantar
i Trondheim bystyre.
Ukjend fotograf.

Dei politisk aktive kvinnene frå slutten av
1800-talet var velutdanna og dei markerte seg
langt utover på 1900-talet. Dei var sterke og dei var
pionerar. Dei sokna til ulike politiske parti, men
hadde også mykje felles. Dei hadde alle draumar
om det gode liv, ikkje berre for seg sjølv, men dei
ønska også å betre forholda for fattige, redusere
rusbruken og førebyggje sjukdommar. Dei var vit-
ne til eit samfunn der det var ulike rettar for menn
og kvinner, men dei bana veg for at nye generasjo-
nar av kvinner skulle få eit betre liv. Sjølv om dei
hadde ein gunstig sosial bakgrunn, forstod dei at
det ikkje var nok. Hardt arbeid var naudsynt, og
det var innsatsen til desse kvinnene som la grunn-
laget for at Noreg i 1913 vart den første sjølvsten-
dige staten som ga kvinner statsborgarleg stemme-
rett på lik linje med menn.

Kjelder og litteratur

De hundre første kvinnelige kommunestyrerepresentantene.
<http://www.lokalhistoriewiki.no>

Agerholt, Anna Caspari: *Den norske kvinnebevegelses historie*,
Oslo 1937

Støren, Thordis (red.): *Kvinnekunnskap*, Oslo 1976

Aasen, Elisabeth: *Bergenske kvinner*, Pax 2006

Norske Kvinners nasjonalråd 1904–1954, Flisa 1957

Bergen Bys historie bd. III, Bergen 1982

Norske Kvinner, 150 portretter, Oslo 1943

Cappelens Kvinnehistorie bd II, 1992

Streiftog gjennom Bergen Venstre i 100 år 1883–1983, Bergen 1983

Ragna Nielsen var i leiinga for Norsk Kvindesagsforening frå starten
i 1884 og ho representerte Kvindestemmerettsforeningen i Kristiania
bystyre frå 1901 til 1904.
Original av Asta Nørregaard (1853-1933), olje på lerret i Oslo Museum
fra ca. 1900 (OB.00468). Hentet fra Wikipedia, den frie encyklopedi.

”Midt i ilden”

Aasta Hansteen (1824–1908)

Hun var en stridende kunstner som levde sitt liv på tvers av alle konvensjoner. Opprøreren og forkjemperen for kvinners likeverd, Aasta Hansteen, oppnådde å bli en myte i levende live. Men hvem kjenner henne og det sammensatte, omskiftelige livet hennes i dag?

Visste du at Aasta Hansteen var første norske kvinne som talte for en offentlig forsamling? Eller at hun, som den begavete malerinnen hun var, ble første kvinne til å representere Norge på verdensutstillingen i Paris, i 1855? Har noen hørt om hennes hovedverk som forfatter, *Kvinden skabt i Guds billede* (1876), der hun tok et grunnleggende oppgjør med samtidens kvinneundertrykkende teologi? Og hvem kjenner til at denne kvinnen var levende inspirasjon for opprørske, samfunnsengasjerte kvinneskikkelser hos dramatikerne Henrik Ibsen og Gunnar Heiberg?

Furier er også kvinner

Myten Aasta Hansteen var en eksentrisk, mannevond kvinnesakskvinne, som skjelte menn ut etter noter og oppførte seg ukvinnelig og uforskammet. Men mennesket Aasta Hansteen lar seg ikke lett beskrive i få ord. Hun startet sitt voksenliv med å utdanne seg til malerinne. Men livet hennes kom til å preges av oppbrudd, kriser og stadig nye retninger for et uutslukkelig engasjement og en sterk indre glød.

Myten bidro hun nok til å skape selv. Med heftig temperament, besynderlig påkledning og sterk integritet utfordret hun omtrent alle borgerlige konvensjoner for hvordan kvinner skulle te seg i samfunnet. Aasta Hansteen gikk alene på kafé og tok en sigar der om det falt seg, gjerne også en toddy. Og ikke nok med at hun som kvinne steg opp på offentlige talerstoler og krevde lik moral for kvinner og menn – hun sto der og var sint! Det siste var nesten verre enn det første, for en kvinne som tross alt tilhørte det dannede borgerskap. Til og med kvinnesaksforkjempere kunne bli provosert av Aasta Hansteens opptreden: Camilla Collett ytret på et tidspunkt at ”En mand maa være vis på at det er kvinder vi virkelig er.” Til det repliserte frøken Hansteen: ”Furierne er ogsaa kvinder, hugs det, Camilla Collett.” De to kom likevel til å nære dyp respekt for hverandre, og på sine gamle dager opplevde Aasta Hansteen å bli hyllet som en dronning av hele den norske kvinnebevegelsen. Det som ble stående, var hennes evne til begeistring, hennes

AV BENTE ENGELSEN,
RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Aasta Hansteens *Selvportrett* fra 1844 er et av de første bilder vi kjenner, som er malt av en kvinne her i landet. Original i privat eie. Her gjengitt fra boka *Kvinneliv, kunstnerliv* av Anne Wichstrøm.

ukuelige tro på rettferdighet, og inspirasjonen hun ga til sine medsøstre ved å våge å være seg selv – annerledes, modig, og uten bitterhet, tross all motgangen hun opplevde.

Et hjem med moderne ideer

Utgangspunktet for livet hennes var det beste. Faren var Christoffer Hansteen, professor i astronomi og fysikk og en av landets første

store vitenskapsmenn. Moren, Hanne Borch, beskrives som intelligent og reflektert, og hjemmet på det nybygde Observatoriet ble et samlingssted for kultureliten i Kristiania. Alt fra hun var liten viste Aasta begavelse og interesse for å tegne, og hun var så heldig å ha en moderne far, som støttet ønsket hennes om å gjøre malerkunsten til levevei. Idéene hans om at kvinner skulle få utdanning og forsørge seg selv, var radikale i en tid da borgerlige kvinners plass var i hjemmet, og kvinner var utelukket fra adgang til akademisk utdanning.

Kunststudier var en av få yrkesretninger åpne for kvinner, og Aasta fikk studere i København og Düsseldorf. Hun oppholdt seg også i Paris, og ble en av noen ganske få pionerer av norske, kvinnelige malere. Høydepunktet var da hun ble tatt ut til å representere Norge på Verdensutstillingen i Paris i 1855. Aasta Hansteen var blant de aller første kvinner fra sitt samfunnslag som fikk yrkesutdanning, hun livnærte seg i flere år som portrettmaler i Kristiania og ble innkjøpt av Nasjonalgalleriet.

”Et flott selv-portret”

Særlig interessant er hennes aller første bilde: *Selvportrett*, malt i 1844. Der framstiller den tyve-årige Aasta seg selv stående foran staffeliet med pensel i hånd. Hun er helt i starten på sin kunstnerkarriere, men blikket er djervt og med et eget glimt. Hun utstråler selvsikkerhet. Det er et av de første bilder en kvinne malte her i landet, og kunsthistorikeren Anne Wichstrøm kaller det et betydningsfullt startpunkt for kvinnelige male- res virksomhet.

At kunstneren selv var stolt over verket, kommer fram i et brev hun skrev julaften 1895, til venninnen Randi Blehr, medforkjemper i kvinnesaken. I tillegg til juleønskene vedlegger malerinnen et miniatyrbilde av portrettet: ”Jeg sender Dem ogsaa ... et flott selv-portret. Lev vel!”

Fra kunstnerkarriere til nervekrise, målstrev og teologi

Yrkesidentiteten som malerinne beholdt Aasta Hansteen hele livet. Men til tross for suksessen hun opplevde, ble portrettmaling for trangt som kunstnerisk rom. Hun var dypt religiøs, og ga seg som maler etter hvert i kast med scener fra Bibelen, der sterke kvinner kjempet mot overmakt. Dét var imidlertid motiver tidens ånd ikke tålte fra en kvinnelig utøver.

Kritikerne vendte seg mot henne. Underveis slo en nervekrise ut, og mange vanskelige år førte til at Aasta Hansteen la penselen vekk. Nå ville hun i stedet skrive! Og av alle ting var det landsmålet som ble hennes første fanesak som forfatter. Som den fremste etter Aasen og Vinje, som eneste kvinne – og fra det dannete borgerskap i Kristiania – skrev hun avisinnlegg, dikt og til og med en pedagogisk innføring i landsmål, og hun endret fornavnet sitt fra døpeformen Asta til det mer opprinnelig norske Aasta. Engasjementet var nok

en torn i øyet for familiens elitistiske omgangskrets, der Welhaven var blant de nærmeste vennene.

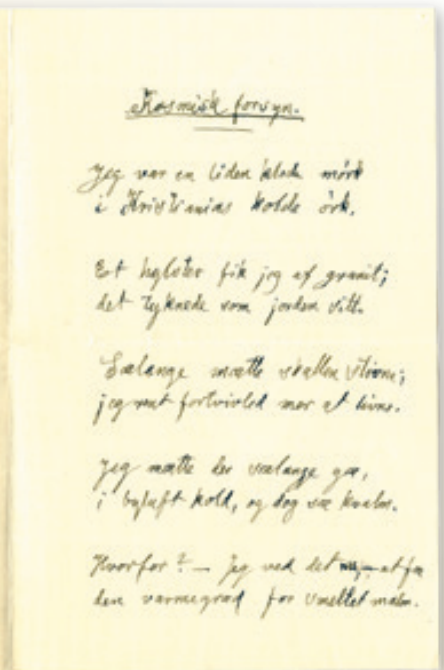
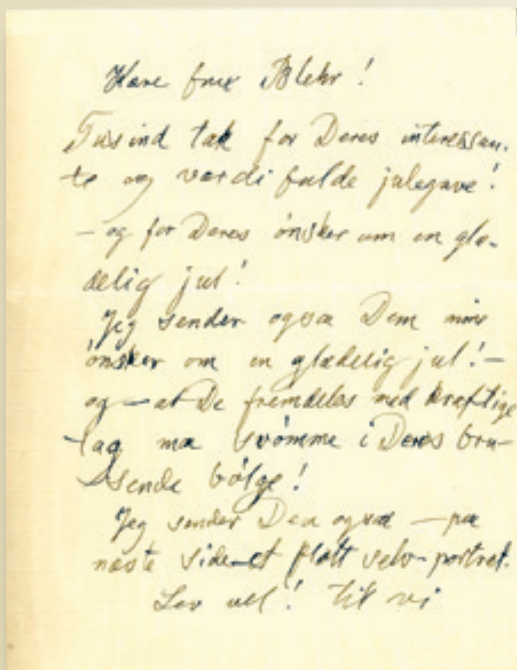
Etter målsaken tok interessen for filosofi og religion over. Hun fikk ikke grunne over religiøse mysterier på lerret. Nå ville hun studere på egen hånd, og skrive for å utforske. Titlene på et par av hennes mange avisinnlegg fra 1870-tallet viser den våknende gløden for kvinnekamp: ”Hvad er det ’emancipationens modstandere’ vil?” og ”Kvindernes mening om *Kvindernes Underkuelse*”. Den siste kommenterer John Stuart Mills bok *The Subjection of Women*, som ble kjent i Norge etter at Georg Brandes oversatte den til dansk i 1870.

I arkivet hennes, nå i Riksarkivet, finnes manuskripter til både avisinnlegg, foredrag og bokutkast, også til boka som ble hennes hovedverk: *Kvinden skabt i Guds billede*. Den kom ut i 1878, og Aasta Hansteen dro på turné til de skandinaviske hovedstedene for å presentere den. Dét ble hun ikke populær av.

Tittelsiden til *Kvinden skabt i Guds Billede*. Original i Riksarkivet (PA-0243 Aasta Hansteen: F_0002).

I brev til Randi Blehr julaften 1895 la Aasta Hansteen ved en miniatyr av maleriet fra 1844: ”... et flot selv-portret”, som hun selv skrev. Diktet ”Kosmisk forsyn” skildrer tunge år i Kristiania før Hansteen emigrerte til USA. Original i Riksarkivet (PA-0233 Randi Blehr: Ga_117_798).

Nylænde 15.03.1906 med
solsikkevignett. Teksten med
tittel "Herr Henrik Ibsen!"
er Aasta Hansteens brev til
dikteren, der hun takker
ham for teaterstykket
"Et dukkehjem".
Original i Riksarkivet.

"Et hylster fik jeg af granit"

Julebrevet til Randi Blehr inneholder også avskriften av et dikt, skrevet i 1886: "Kosmisk forsyn". De enkle strofene vitner om en helt annen side ved Aasta Hansteen enn den strie opprøreren. "Jeg var en liten klode mørk", skriver hun i tilbakeblikk: "i Kristianas kolde ørk. / Et hylster fik jeg af granit; / det tyknede som jorden sitt." Tung har hun følt tilværelsen i årene med motgang, og rundt hennes ensomme og mørke indre formet det seg et hardt, ytre skall, for å holde all hån på avstand. Det varte gjennom mange år: "Saalenge maatte skallen stivne; / jeg rent fortvivled mer at livne."

Løsningen ble å emigrere. Diktet er forfattet i Boston, USA – kontinentet Aasta Hansteen lenge hadde sett mot som et forbilde når det gjaldt kvinnebevegelse. Dit dro hun i 1880, for å ta del i kampen amerikanske kvinner førte for kvinners medbestemmelse i samfunnet. I USA tok hun på ny penselen fram for å forsørge seg selv og en pleiedatter, gikk inn i kvinnekampen med iver og interesse, og opplevde i det nye fellesskapet at skallet smeltet: "Nu ilden i mit indre tvinger / min skal, – frem lys og gnister springer!"

En solsikke for lys, luft og livskraft

I USA fortsatte Aasta Hansteen også å skrive, ikke minst innlegg til nordiske blader for kvinnesak. I 1888 trykket svenske *Framåt* en artikkel av Hansteen, der hun fremmet idéen til et symbol for skandinavisk kvinnebevegelse: solsikken. Idéen fikk hun fra Kansas. Kvinnesakskvinnene der hadde tatt den solvendte blomsten til symbol for sin sak, da de vant retten til å stemme ved valg i egen stat. Da tidsskriftet *Nylænde* kom ut i Norge fra 1887, ble Aasta Hansteen fast leverandør av bokomtaler og artikler om kvinneytt fra over Atlanteren. Inn i spaltene kom etter hvert også artikkelen fra *Framåt* i norsk drakt, og den ble tatt imot med umiddelbar entusiasme av en kvinnebevegelse som nettopp søkte et samlende symbol. Og hva kunne symbolisere kvinnenens rett til

lys og luft bedre enn denne livskraftige og sterke blomsten? På møte i Norsk Kvinnestemmerettsforening i 1894 ble medlemsmerket delt ut: en solsikke – eller solblomst som det het den gangen – brodert med gylden tråd på rødt silkebånd.

Ikke lenge etter ble symbolet tatt inn i tittelvignetten til *Nylænde*, der en stilisert solblomst fikk fast plass, i skiftende utforminger, gjennom hele bladets utgivelsestid. Idégiveren selv hadde i mellomtiden vendt hjem. Ni år i utlendighet var nok. Aasta Hansteen ville tilbake til Kristiania, til sitt eget språk, sine norske medsøstre, og en kvinnebevegelse i vekst.

Tilbake i Norge opplevde hun å bli tatt imot med varme og omfavelse av størstedelen av norsk kvinnebevegelse, ikke minst foregangskvinnen for kvinners stemmerett Gina Krog. Til Hansteens 70-årsdag i 1894 diktet Gina Krog "Solblomst-sangen" som en hyllest til jubilanten:

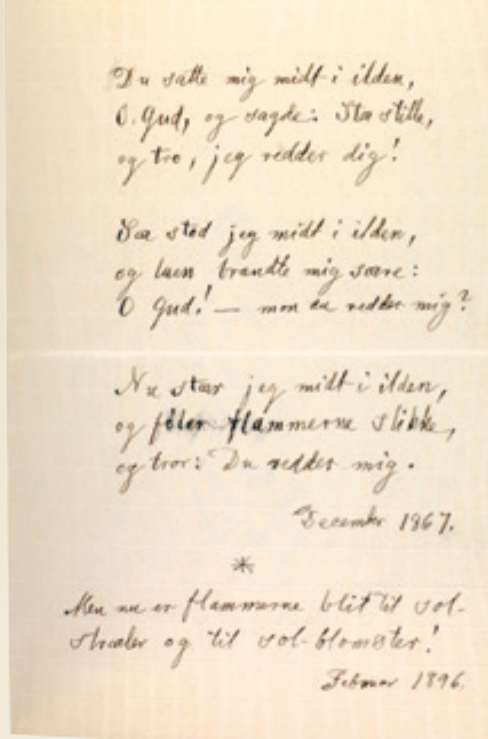

Solblomstens døtre nu hylder Dig
 Modige, ædle og sterke!
 Aldrig det glemmes vi skylder Dig,
 At vi fant solblomstens merke.

Et avisklipp: "Kvindernes Overlegenhed"

Som personlighet, og av framtoning, fortsatte Aasta Hansteen å provosere. Mannsforakt kom til uttrykk, temperamentet lot seg ikke tøyle. Fra Amerika hadde hun tatt med en ridepisk, som sammen med paraplyen hun alltid bar med seg, ble hennes nødvendige forsvar mot gateguttene. De forfulgte henne nå som før, og fortsatte å spenne ben under henne også da hun var blitt en gammel dame. For karikaturtegnerne var hun et yndlingsobjekt, hver gang kvinnesaken skulle gjennomgå.

Den illustrerte avis kommentaren fra 1902 er fra Aasta Hansteens eget arkiv, og den er et godt eksempel på latterliggjøringen kvinnesaks pionere-

Diktet "Du satte mig midt i ilden" kalte Aasta Hansteen selv "mitt kortfattede levnetsløp". Her i brev til Randi Blehr fra februar 1896. Original i Riksarkivet (PA-0233 Ga_117).

ne ble utsatt for. Aviskommentatoren har tydeligvis bivånet den nordiske kvinnekongressen som ble holdt i Kristiania dette året: "Paa den nu afsluttede Kvindekongres har de ærede Damer havt Anledning til at konstatere sin Overlegenhed overfor de elendige Mandfolk", innleder han. I primitive samfunn skal kvinner ha vært familiens overhode, refererer han, også overlegen føler kvinnen seg nå i samtiden, fortsetter han, at hun tar mål av seg til å bli hele samfunnets overhode!

I skrekvisjonen han skildrer er mannen overflødig, eller i hvert fall underkuet av truende dame-mennesker lik kvinnen på tegningen: "I hendes oppløftede Arm med den knyttede Haand ligger der en Antydning af, hva vi arme Mandfolk kan vente os, naar Skjørteregimentet proklameres."

Eller hva? Ironien er ikke til å ta feil av. Ingen kan vel finne på å ta disse kvinnene på alvor! Trusselen utviskes, og det virkelige størrelsesforholdet mellom mann og kvinne går fram av en tegning som ikke er til å misforstå. Der står en teskje kjerring av et dame-menneske og hytter mot en mann, tre ganger hennes egen størrelse. Med lupe studerer han den uskjønne fremtoning: "Mændenes Repræsentant paa Tegningen er øiensynlig endnu ikke overbevist om, at Kvindesagskvindernes vil seire", lyder kommentatorens oppsummering. Så uttrykker han enhver misforståelse om hvem som står modell for

Avisutklipp fra Aasta Hansteens eget arkiv, datert juli 1902. Original i Riksarkivet (PA-0243 F_3).

Avisutklipp fra Aasta Hansteens eget arkiv forteller hvordan 80-års-dagen hennes i 1904 ble feiret i stor stil, med feststemt hylling av jubilarnten. Original i Riksarkivet (PA-0243 Aasta Hansteen: I / II / D).

karikaturen: ” – Tilslut vil jeg reservere meg imod, at nogen skulde anse den ovenstaaende Dame for at være identisk med Frøken Asta Hansteen.”

Dette har den omtalte damen selv klippet ut av avisen og funnet bevaringsverdige. Å bli framstilt som urbilde på en kvinnesaksforkjemper, om enn både stri og stygg, må ha opplevdes som en ikke liten ære.

Utad sterk – innvendig sårbar: ”So var det, og so er det”

Det lille diktet på tre strofer, her vist i avskrift fra nok et brev til Randi Blehr, minner på ny om den iltre kampkvinnens sårbare sider. Her beskriver en dypt troende person nakent sin livssituasjon, slik hun opplever den: *midt i ilden*. Diktet ble først publisert i 1867, da det stormet som verst rundt Aasta Hansteen. Hun kalte det ”mitt kortfattede levnetsløp”:

*Du satte mig midt i ilden,
O Gud, og sagde: Staa stille,
og tro, jeg redder dig!*

*Så sto jeg midt i ilden,
og luen brendte mig saare:
O Gud! – mon du redder mig?*

*Nu staar jeg midt i ilden,
og føler flammerne slikke,
og tror: Du redder mig.*

December 1867

Fra flammer til solblomster

Men som vi hørte, fikk Aasta Hansteen på sine eldre dager oppleve gleden over fellesskapet i den norske kvinnebevegelsen. Hun opplevde også å være levende modell for den sterke og opprørske tittelfiguren i Gunnar Heibergs skuespill *Tante Ulrikke*, og Ibsen lånte trekk fra henne til den samfunnsbevisste kvinnen *Lona Hessel* i Samfundets Støtter.

Til 70-årsdagen i 1894 brakte avisene anerkjennende, ja beundrende omtaler og intervjuer med den før

Festen for Frøken Aasta Hansteen

Igaar var helt igjennem vellykket. Aftenen blev en Triumf for den længe miskjendte Kvindesags Forkjemper. Lokalerne i „Cordial“ var fyldt til Trængsel af en broget Skare af festklædte Damer, blandt hvilke man saa flere af Byens mest kjendte og fremtrædende. Intelligensen, Societeten, Ungdom og Skjønhed var repræsenteret paa den mest glimrende Maade.

Da det højtidelige Øjeblik til at modtage Frk. Hansteen var kommet, ordnede Deltagerne sig rækkevis, og to Medlemmer af Stemmeretsklubben, bærende hver sin Marskalkstav, ombanded med nationalfarvede Baaend, stillede sig i Spidsen, hvorpaa man under Musik togede ind i Festsalen, der var pyntet med rene Flag.

Her hilsende man Frk. Hansteen, der førtes af Frk. Krog. I Hædersgjæstens Følge saaes blandt Æresgjæsterne Frk.

så forhatte damen. Camilla Collett skrev i *Nylænde*: ”Jeg beundrer Dem, Asta, har alltid beundret Dem for den sjælsstyrke, den aldrig svigtende freidighed, hvormed de har baaret et saadant livs tilskikkelser. Jeg har aldrig set Dem forknyt, aldrig hørt Dem klage, hvor andre, der ogsaa kjender lit til et ensomt livs manghaande prøvelser, vilde fortvivlet. Og det vil sige noget, naar man betænker, hvor forvænt, hvor lidet herdet for et saadant kampens liv De udgik fra et ungdomshjem som Deres ...”

Alt dette var transformerende opplevelser. Og i avskriften til fru Blehr finner vi et ekstrapers, skrevet nesten tretti år etter diktets hoveddel. Den tilføyde lille strofen sammenfatter og oppsummerer livsløpet i helt ny tone:

*Men nu er flammerne blit til sol-
straaler og til sol-blomster!*

Februar 1896

Aasta Hansteen døde i 1908, 84 år gammel. I 1904 var 80-årsdagen hennes feiret med en storslagen fest, grundig referert i hovedstadens aviser. Gustav Vigeland laget en byste av henne, Oda Krog og andre framstående malere malte hennes portrett, hyllningstaler og sanger ble framført i fleng. Og avisreferatene fra festen fikk selvsagt plass i arkivet hun etterlot seg!

Kilder i Riksarkivet
PA-0243 Aasta Hansteen

Litteratur

Lein, Bente Nilsen, Nina Karin Monsen, Janet E. Rasmussen, Anne Wichstrøm og Elisabeth Aasen (red.): *Furier er ogsaa kvinner. Aasta Hansteen 1824–1908*. Universitetsforlaget, 1984

Aasen, Elisabeth (red.): *Aasta Hansteen: Tyve aars kamp. Tilbakeblik og fremsyn*. NAVF, Oslo, 1985

Wichstrøm, Anne: *Kvinneliv, kunstnerliv. Kvinnelige malere i Norge før 1900*. Gyldendal, 1997

Et glimt bak fasaden

Fredrikke Marie Qvam og Randi Marie Blehr hadde mer enn et mellomnavn felles. De var omtrent samtidige, de var aktive og engasjerte kvinnesaksforkjempere og de var begge gift med ledende venstrepolitikere som i perioder var både stortingsmenn og statsministre.

AV NINA HVEEM CARLSEN, FØRSTEARKIVAR, RIKSARKIVET

Slik sett må de ha hatt mye å snakke om og mange felles referanser og interesser. Noe av dette kan vi faktisk følge i korrespondansen dem imellom. Det vil si, vi har rik tilgang på Fredrikke Marie Qvams brev til Randi Blehr, de ligger nemlig i Otto og Randi Blehrs arkiv som blir oppbevart i Riksarkivet.

Vi får et blikk inn i hverdagens verden og hvordan den er vevet sammen med tiden de levde i. Brevet fra 21. februar 1895 begynner med en ”Tak for den hyggelige Stund sidst i Deres koselige Hjem.” Litt lenger ut i brevet forteller hun at hun var blitt så forferdelig forkjølet på et møte nede i Pipervikens lokaler, og alle viktige oppgaver blir tunge og forsinket: ”Man kommer saa kort hver Dag, naar baade man selv og Pigerne er syge og matte. For ikke at tale om Ens dybe Bekymring for vort Fædreland, der gjør glemsom for andet.”

For det er selvfølgelig kvinnesak som er hovedtema i korrespondansen. Dette var praktiske damer som organiserte og styrte, og posten var en

viktig kanal for meningsutveksling og informasjon. Vi vet jo fra historiebøkene at tiårene før kvinnene fikk full stemmerett i 1913 var turbulente og fulle av kamp og strid, også mellom de organiserte kvinnene selv. Foreninger dukket opp og ble slått sammen, nye foreninger kom til og temaet var ikke bare stemmerett, men også fredssak og mulighet for yrkesvalg. De kjempet for rett til utdanning og diskuterte friskt om skoloring og kvalifisering av husmødre faktisk var en del av kvinnekampen. En stemningsrapport fra et møte i Norsk Kvinnesaksforening kom i brev den 13. juni 1898. Møtet behandlet en forespørsel om ikke de viktigste kvinnesaksforeningene kunne slutte seg sammen og sende en felles delegert til et møte i London. Fru Qvam forteller:

”Men Du Verden for et Raseri dette fremkaldet. Jeg kan ikke beskrive Dem det Møde vi havde i N.K.F. hvor jeg stod under den frygteligste Krydsild fra Fru Nielsen og de tre Annaer uden nogen anden Assistance end Frøken Krogs, helt fra Kl. 6 til Kl. 11 ½. Jeg tror om de havde kundet skalpere

Randi Marie Blehr (1851–1929). Bildet er fra 1899, tatt i Stockholm under Otto Blehrs første statsministerperiode. Foto: Selma Jacobsson, Stockholm. Original i Nasjonalbiblioteket.

Fredrikke Marie Qvam (1843-1938) var formann i Norske Kvinners Sanitetsforening fra starten i 1896 til 1933. Bildet er tatt i 1896. Foto: Henriksen, Steinkjer. Original i Riksarkivet (PA-0379 Norske Kvinners Sanitetsforening/U-0004/0404).

os to, uden Risiko for sig selv, havde de gjort det. Alle var aldeles lamslaaet af Skræk og min egen Bestyrelse krøb sammen som en vaad Klud og lod mig fuldstændig i Stikken.”

Fru Nielsen – det vil si Ragna Nielsen – var forresten tema i flere brev. Fru Nielsen var en sterk kvinne med provoserende meninger og egenrådig oppførsel, og hun var ikke alltid lett å svelge for sine medsøstre. I mars 1901 handler det om en adresse til Englands kvinner som Ragna Nielsen har forfattet og sendt ut uten å samrå seg med andre. Adressen fikk liten tilslutning, og Qvam forklarer det med tonen og formen: ”Jeg likte den ikke, fordi den i Begyndelsen indeholdt saameget af Smiger ligeoverfor Englænderne og tilslut var den taktløs, næsten uærlig. Derfor underskrev jeg den ikke. Jeg maa være helt og sandt med, naar jeg skal sætte mit Navn under” skriver hun og er egentlig lei seg på Ragna Nielsens vegne. ”De ved Fru Nielsen har været aldeles vild i en Avisartikel fordi hendes Adresse ikke fik den forønskede Tilslutning, hvilket kom af at Flere var af samme Mening som jeg.”

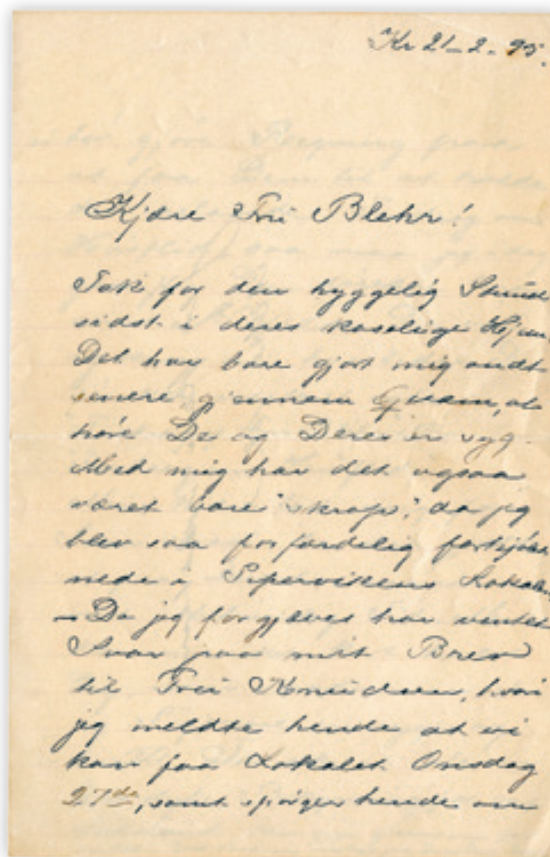
Både fru Qvam og fru Blehr gjorde en stor innsats som politikerhustruer og nettverksbyggere. I et udatert PS skriver Qvam: ”Kjære, kan De ikke faa Statsministeren til at skaffe en Dekoration til Direktør Greve. Jeg synes han har arbeidet saa meget for os Kvinder i Sædelighedssagen ...”. Og i et langt brev datert 29. november 1899 forteller hun blant mye annet om at ”Fru Garborg og jeg har faaet Kitty Kielland og Harriet Backer sammen herop til Middag for at drøfte hvorledes vi skulde kunne samle Mandfolket i et Slags selskabeligt Samvær ...”

Men i samme brev skriver hun også om hvorfor hun ikke gikk på festen som ble holdt til Bjørnsons ære i ”Koko-salen”, som hun kaller det: ”Jeg var der naturligvis ikke” skriver hun ”Efter alle de Fornærmelser som Bjørnson har kastet os Målfolk, Regjering og Storthing i Ansigtet – kan ikke jeg gaa for

at hylde ham, ligesaalidt som Qvam.” Men datteren Louise var der, det syntes moren var helt i orden, så lenge hun ikke representerte noen, og hun ”... hadde lyst til at se en sådan fest.”

Randi Blehr og Fredrikke Qvam korresponderte gjennom flere tiår. Men på tross av et langt vennskap og nærheten som springer ut av brevene, forble de Fru Blehr og F.M. Qvam for hverandre. Et av de siste brevene vi har bevart fra Fredrikke Marie, er datert 9. februar 1926:

”Kjære Fru Blehr! Nu det staar i Bladene, at De den 12te Februar fylder 75 Aar, saa maa jeg vel nødes til at tro det, ihvorvel mit sidste indtryk af Dem gjør det utroligt: De var jo den samme livlige og interesente baade for Nutid og

Brev fra Fredrikke Marie Qvam til Randi Blehr 21.02.1895. Original i Riksarkivet (PA-0233 Blehr: Ga/0122/O-R).

Fortid. Men som sagt faar jeg vel bøie mig for Faktum og sender Dem Louises og min hjerterlige Lykønskning for dagen og Aarene fremover ledsaget af Ønsket om at De ogsaa får leve vel i alle Aar, som vi maa faa beholde vor kjære, elskværdige, initiativrige Randi Blehr, som altid har forstaaet at lægge et Forsoningens Slør over os Andre, som ikke altid har været saa taalmodige og kjærlige som De”

Brevet er skrevet med en aldrende og litt ustø hånd, og hun undertegner seg som alltid med ”Deres hengivne F.M. Qvam”. Randi Blehr døde to år etter, mens Fredrikke Marie Qvam levde ti år lenger. Hun døde først i 1938, 95 år gammel.

Norske kvinners sanitetsforenings årsmøte i Kristiansand 1913. Randi Blehr og Fredrikke Marie Qvam sitter i midten i første rekke. Original i Riksarkivet (PA-0379 Norske kvinners sanitetsforening: U 4_0496) – utsnitt.

Ej Qvam
9-2-16.
Kjære Fru Blehr!
Nu det staar i Blendene, at De den 12te Februar fylder 75 Aar, saa maa jeg vel naadest til at tro det, hvorvel mit sidste Indtryk af Dem gjør det utroligt. De var jo den samme livlige og interessante kvinde for

Gratulasjonsbrev fra den aldrende Fredrikke Marie Qvam til Randi Blehr på 75-årsdagen. Original i Riksarkivet (PA-0233 Blehr/Ga-0122/O-R).

Stavanger Kvinne- stemmerettsforening og kampen for stemmerett

Ei av dei store politiske kampsakene ved overgangen til 1900-talet, var stemmerett for kvinner. Arbeidet kom inn i organiserte former då Kvinnestemmerettsforeningen i Kristiania blei oppretta i 1885. Usemje om val av strategi splitta foreininga og førte til stiftinga av Landsstemmerettsforeningen i 1898. Det kom fleire lokallag kringom i landet. I 1906 fekk også Stavanger si eiga foreining, Stavanger Kvinnestemmerettsforening, tilknytta Landsstemmerettsforeningen av 1898.

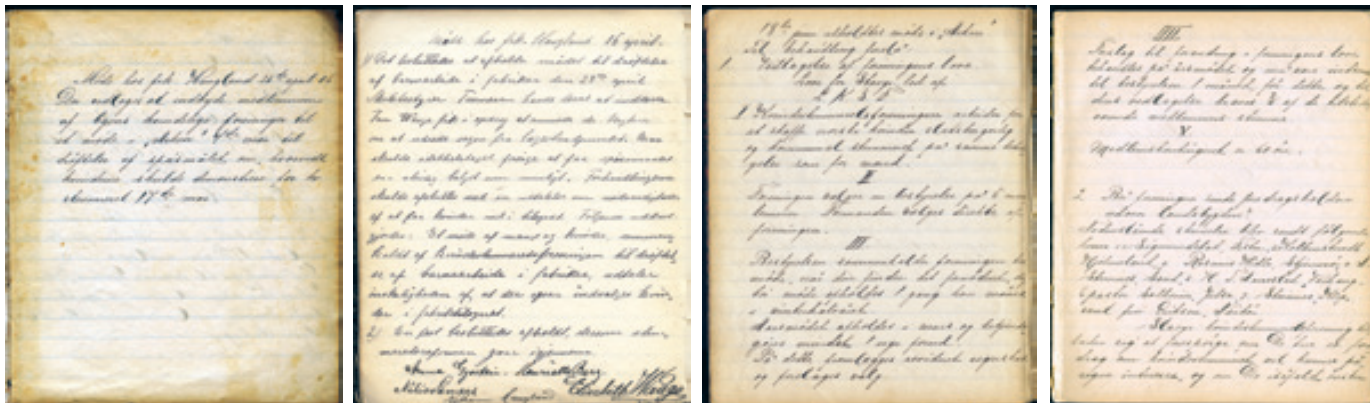
Protokollane etter Stavanger
kvinnestemmerettsforening.
Original i Statsarkivet i
Stavanger (PA-117 Stavanger
Kvinnestemmerettsforening).

AV SYNNE ØSTEBØ, ARKIVAR, STATSARKIVET I STAVANGER

I mai 1974 deponerte Stavanger Kvinnesaksforening to protokollar etter Stavanger Kvinne-
stemmerettsforening i Statsarkivet i Stavanger. Protokollane er registrerte som privatarkiv 117 Stavanger Kvinnestemmerettsforening og er eit av dei mindre arkiva i Statsarkivet i Stavanger.

Sjølv om arkivet er lite, så er det godt. Protokollane inneheld styremøtereferat for foreininga heilt tilbake til stiftingsmøtet og gjev innblikk i aktuelle saker og mange aktivitetar som foreininga etter kvart engasjerte seg i. Årsmeldingane som er inn-

førte i hovedprotokollen for åra 1906 til 1911, gjev også eit godt oversyn over aktiviteten og arbeidet i foreininga. Protokollen refererer også talar frå ymse arrangement. Aktive og samfunnsengasjerte stavangerkvinner kjempa både for kvinnene sin stemmerett, sosiale reformer og folkeopplysing.

Demonstrasjon 17.mai, presseoppslag og informasjonsverksemd

Foreininga vart stifta 18. juni 1906 og sjølve stiftingsmøtet behandla tre saker: lover for foreininga, om foreininga skulle sende føredragshaldarar ut på landsbygda og kvinnene si stilling ved stortingsvalet. Første sida i ”Forhandlingsprotokoll for Bestyrelsen av Stavanger Led af L.K.S.F.” omhandlar stiftinga av foreininga.

Kvinnene bak opprettinga av foreininga innkalte kvinneforeiningane i byen til eit planleggingsmøte ”... til drøftelse af spørgsmålet om, hvorvidt kvinderne skulde demonstrere for kv. stemmeret 17de mai”. Til saman møtte representantar for tolv kvinneforeiningar. Dei framførte formulerte eit opprop som dei fem avisene i byen vart bedne om å trykkje. Samstundes oppmoda dei avisene til å skriva om stemmerett for kvinner. Tre av dei fem avisene etterkom oppmodinga. Dette skjedde få dagar før feiringa av den første nasjonaldagen i eit fritt land. Unionen med Sverige var oppheva 7. juni året før. Kvinnene grunn gav kravet sitt med ”Begivenheder-

ne i fjor, da vort fædreland stod hårdst i kampen for frihed og selvstændighed, viste jo, at kvinder ligeså meget som mænd har fædrelandets vel på hjerte, og at vi savner den ret, som gir os adgang til at øve indflydelse på fædrelandets anliggende”.

Foreininga freista å nå befolkninga i omlandet. Det blei sendt ut brev til åtte namngjevne personar, sju menn og ei kvinne, for å tilby dei føredrag om kvinneleg stemmerett. Fire av mennene hadde adresse i Ryfylke, to menn og ei kvinne heldt til på Jæren. Ikkje alle svarte. Dei fem mennene som svarte hadde lite tru på at dette temaet hadde noko for seg i deira lokalmiljø. Men vi skal merke oss at det var menn som målbar denne oppfatninga. Vi veit ikkje kva kvinnene på landsbygda meinte.

Den 16. april 1907 planla styret eit møte for både menn og kvinner, i regi av stemmerettsforeininga, for å drøfte barnarbeid i dei lokale fabrikkane. Styret arbeidde for at også kvinner skulle kunne veljast inn i fabrikktilsynet. Seinare det året drøfta styret det komande kommunevalet og korleis dei skulle sikre at kvinnene på landsbygda brukte stemmeretten sin. Vinteren 1909 planla foreininga fire føredrag i samfunnslære.

Møter og kontaktar

På vårparten kvart år drøfta og planla styret det som ser ut til å ha vore eit fast ”opplegg” på 17. mai

Frå protokollane etter Stavanger kvinne-stemmerettsforeining. Original i Statsarkivet i Stavanger (PA-117 Stavanger Kvinnestemmerettsforeining).

frå 1906 og fram til stemmeretten vart vedteken, nemleg ei samling på Kongsgård for å markera kravet om kvinneleg stemmerett. På stemmerettsmøtet 17. mai 1906 talte frøken Berta Bærem, ein av styremedlemmene, og lærar Johan Gjøstein, gift med formannen i foreininga, Anna Gjøstein. Begge talane er gjengjevne i utdrag i protokollen. Stemmerettsmøtet vedtok og ei oppmoding som skulle sendast til Stortinget. Denne er og gjengjeven i protokollen. Vidare kan vi lese at den store tilslutninga til møtet denne dagen vart tolka som ”en betragtelig vekst i kvindestemmeretsagen”.

I hovudprotokollen finn vi fleire og meir utfyllande opplysningar om dei ulike arrangementa og møta. Nokre av oppropa og breva som foreininga sende ut, er også gjengjevne. Til dømes kan vi lesa oppropet som foreininga sende til dei fem avisene i byane om stemmerettsmøtet på Kongsgård 17. mai 1906. Tre av avisene trykte oppropet, der kvinnene vart oppmoda til å støtta arbeidet for kvinnestemmerett og melda seg inn i foreininga. Lister for innmelding var lagt ut hjå ti namngjevne kvinner rundt om i byen.

Stavanger Kvinnestemmerettsforening var del av ein større organisasjon og fekk både munnlege og skriftlege referat frå årsmøta til den nasjonale landskvinnestemmerettsforeininga. Det kom

også informasjon frå somme internasjonale stemmerettskongressar, til dømes frå kongressen i Stockholm i 1912.

Fredag 14. juni 1907 vedtok Stortinget begrensa stemmerett med 96 mot 35 stemmer. Dette vart feira med talar, song og musikk på stemmerettsfest i Ynglingeforeningen sitt lokale. I november same året heldt Fredrikke Marie Qvam foredrag i Totallokalet for 300 framsmøtte, flest kvinner. Utdrag av foredraget er gjengjeve i protokollen, det same er festen som vart halden for fru Qvam to dagar seinare. Hausten 1909 vitja Betzy Kjelsberg foreininga. Første gongen heldt ho foredrag om stillinga til kvinnelege fabrikkarbeidarar i England og Skottland. Andre gongen fortalte ho om stemmerettskampen til dei engelske kvinnene. Betzy Kjelsberg vart den første norske kvinnelege fabrikkinspektøren. Ho vart utnemnd i 1910.

I juni 1913 vedtok Stortinget allmenn røysterett, men dette har ikkje nedfelt seg i protokollane til Kvinnestemmerettsforeininga. Desse opplysningane må ein gå til andre arkiv eller aviser for å finne. Stavanger Kvinnestemmerettsforening blei, etter fullført verk, nedlagt i 1914.

Kjelder ved Statsarkivet i Stavanger
Privatarkiv nr. 117 Stavanger Kvinnestemmerettsforening

Unge kvinner i arbeid ved ein av dei mange hermetikkfabrikkane i Stavanger rundt 1910. Foto: Hakon Johannessen. Original i Statsarkivet i Stavanger (PA-430 Hakon Johannessen) – utsnitt.

”En usedvanlig arbeidsom og intelligent dame”

Marie Rørholt fra Hamar var blant de første kvinnene som ble valgt inn i et norsk kommunestyre. Hun var involvert i ”kvinnekuppet” i 1901, og hun førte dagbøker som gir et unikt bilde av kvinnes inntog på den politiske arenaen i Hamar.

AV SIGRID JOSTAD, ARKIVAR, STATSARKIVET I HAMAR

Anna Marie Laurentze Borchgrevink ble født inn i en borgerlig familie i Hamar i 1854. Faren hennes var den første ordføreren der. I august 1874 ble Marie den første kvinnelige læreren som underviste ved Hamar kommunale middelskole. Dersom Marie som ung borgerlig frøken skulle livnære seg utenfor hjemmet, måtte hun finne noe som passet en kvinne av hennes stand. I løpet av siste halvdel av 1800-tallet ble det stadig mer åpnet for at kvinner kunne delta i det offentlige liv, gjennom skolegang og tilsetning i offentlige virksomheter som televerk, offentlige kontorer og skole. I 1869 ble det åpnet for at kvinner kunne ansettes som lærere i byskolene. Med det ble altså Marie en del av den første bølgen av offentlig tilsatte lærerinner.

Hun var ved ansettelsen tyve år og ble beskrevet som ”meget godt egnet”. Tre år senere giftet hun seg med lærerkollegaen Arnold Rørholt, og det var i datiden naturlig og forventet at hun sluttet i stillingen og egnet seg til hjemmet. Imidlertid fortsatte Marie, ved siden av ansvaret for en stor barneflokk, å arbeide med privatundervisning, og hun

var svært engasjert i politikk og samfunns-spørsmål. Hun deltok stadig mer i foreningslivet i Hamar og satt i bystyret for Høyre fra 1902 til 1907.

Hverdagsliv og samfunnsengasjement

Det finnes dagbøker etter Marie Rørholt for perioden 1899 til 1919. Kopier av de håndskrevne dagbøkene ble gitt som gave til Statsarkivet i Hamar fra hennes barnebarn i 1988. Innholdet

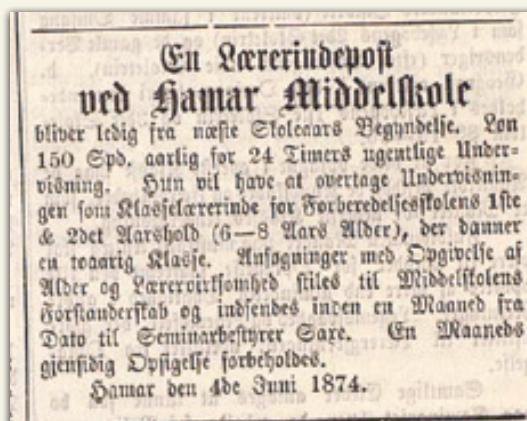

FOTO: HEDMARKSMUSEETS FOTODARKIV

Stillingsutlysning.
Norsk Skoletidende
05.06.1874.

Marie Rørholts dagbøker finnes i original i Nasjonalbiblioteket. Kopier finnes i Statsarkivet i Hamar (PA-97).

gir et førsteinntrykk av praktiske og sosiale forhold rundt familielivet. For hver nye side vi blar forbi, har det som regel blitt handlet stoff eller sydd klær. Men også samfunnsmennesket Marie kommer fram i kommentarer og betraktninger, og hun viser seg å være en konservativ dame.

I mars 1904 overværer hun eksempelvis amts-tingets behandling av forslaget om lik arverett for uekte og ekte barn. Hun referer at dette blir vedtatt med seks stemmers overvekt og kommenterer: ”Jeg blev aldeles slagen over utfaldet! Efter min mening bærer dette lige i socialismen.” Motstanden bunnet i at arverett til uekte barn ville være å anerkjenne løse forbindelser, noe Marie ikke ønsket. ”Mødresaken” ser ut til å ha vært noe av det som engasjerte Marie mest, og hun var med i formannskapets komité om arverett.

”Kom med”

Det tidligste valgmanntallet hvor vi finner Maries navn er ”Afstemningen over Hamar Brændvins-samlag” i 1897. Fra 1895 fikk nemlig absolutt alle over 25 år delta i avstemninger over om de ville ha kommunale brennevinsutsalg eller ikke. I valgmanntallet for kommunevalget i 1901 finner vi derimot kun 715 utvalgte kvinner med stemmerett i Hamar, og 410 av dem benyttet sin nyvunne stemmerett.

Av Maries dagbøker kan vi se at hun deltok på en rekke damemøter fram mot kommunevalget i 1901, hvor hun og hennes konservative venninner sikter seg inn mot politisk deltagelse i Hamar. En gruppe kvinner grep muligheten til politisk deltagelse med begge hender. Valget i Hamar i 1901 kan betegnes som et ”kvinnekupp”. Ved et valg møte i november, hvor en høyremann foredro om det forestående valget, arrangerte de tilstedeværende kvinnene et eget møte rett etterpå. På dette møtet bestemte kvinnene seg for å invitere alle stemmeberettigende kvinner til et eget møte om valget. Arrangementet var i regi av de konservative, men invitasjonen gjaldt alle kvinner med stemmerett. Møtet ble godt besøkt og endte med at fem kvinner ville være med i høyres tjuemans-komité. Av disse kom tre på valglisten.

Etter valget ble til sammen fire kvinner valgt inn fra forskjellige partier, blant dem Marie. Som representanter for Høyre finner vi henne, fru overlege Hedvig Harboe og musiker og doktorfrue Fredrikke Waaler. Disse kvinnene er i samme omgangskrets. Av dagbøkene virker det som fru Harboe og Marie er ”bestevenner”, med ektemenn som også omgås ofte. I tillegg til høyrekvinnene ble læreren Oline Holtmoen valgt for totalistene, det vil si avholdspartiet.

Hvem var så disse politisk aktive kvinnene i Hamar? Vi kan litt eplekjekt si at vi i alle fall vet hvem de ikke kunne være ut fra stemmerettsreglene: De kunne ikke være under 25 år, og de selv eller ektemennene måtte tjene over en viss sum. Grensen var satt til 400 kroner i byene. Det som imidlertid er påfallende med kvinnene som i 1901 ble valgt inn i bystyret i Hamar, er at de alle fire hadde undervisningsbakgrunn.

Vi ser den samme taktikken med damemøter ved det neste valget. Marie skriver da rett ut at kvinnene har en plan om å ”i stillhet agitere” for å få inn damer i bystyret, og hun kan 7. desember 1903 erklære at hun også denne gangen ”kom med”.

Konservativ og radikal

Marie Rørholt er på mange måter en selvmotsigelse, radikal og konservativ på samme tid. Politisk deltakelse som kvinne var i seg selv radikalt, mens hennes holdninger var konservative. Til tross for at det må kunne sies å være en seier for kvinnesaken at hele fire kvinner ble valgt inn i Hamar bystyre, karakteriserer Marie det hele som et "elendig valg" siden ingen jurist eller embetsmann kom med i kommunestyret. Her ser vi den konservative høyrekvinnen, som også var sterkt imot egne kvinnelister. Hun var i første omgang tro mot sine egne konservative verdier, noe som kommer klart fram i dagboken.

Blant de konservative mente enkelte at det kunne være en fordel om kvinner fikk begrenset stemmerett i 1898. Siden alle menn fikk stemmerett dette året, kunne kanskje en begrenset stemmerett for kvinner medføre at nettopp de konservative kvinners stemmerett og inntreden i politikken kunne bidra til å holde "bermen" i sjakk. Mange av de "nye velgerne" hadde andre interesser og sympatier enn det tradisjonelle borgerskapet. Selv om Marie og andre kvinner i Hamar kom med på stemmeseddelen til de konservative tre år senere, var likevel enkeltpersoner i det konservative partiet i Hamar fremdeles mot kvinnenes deltagelse. En naturlig årsak til dette var at de selv kunne bli skviset ut av styre og stell på Hamar.

På venstresiden var det også noen som var redd for at Høyre ville profitere på stemmeretten til kvinnene. Venstresiden prøvde derfor også å få fram kvinnene på valglister. Rundt om i Norge ble det diskutert om det skulle stilles egne kvinnelister til valgene, eller om kvinnene skulle delta innad i partisystemet. Også i Hamar var det en debatt om det skulle være egne kvinnelister eller ei. Marie hadde sine meninger her også.

Foreningenes tidsalder

Rundt århundreskiftet lå det i tiden at det ble stiftet foreninger for å nå ulike mål. Stemmeretts-

Marie Rørholt ca. 1915–1919.
Original i Hedmarksmuseets
fotosamling.

foreningen i Hamar ble opprettet 14. mai 1906. Dette var en avlegger av Landsstemmerettsforeningen som jobbet for å få allmenn stemmerett for alle kvinner. Marie Rørholt ble ifølge protokollene medlem av Hamar stemmerettsforening i 1907, men var ikke lenger medlem i 1915. På slutten av 1910 står det i stemmerettsforeningens møtebok at flere av medlemmene meldte seg ut på grunn av striden om kvinnelistene.

Fortsatt er det vanlig å stille til valg på lister utenom de politiske partiene, gjerne på såkalte bygde-

lister. Det er gjerne en hjertesak som forener de som står på slike valglistor, ikke politisk ståsted for øvrig. Marie stemte mot kvinnelister, da hun mente representanter valgt uten hensyn til politisk standpunkt ville være en fare for partistillingen i bystyret. Når det gjelder diskusjonen om kvinnelister, er Marie klinkende klar i sine dagbøker. Da foreningen bestemte seg for at det burde stilles egne kvinnelister i 1910, ”meldte jeg meg straks ut”. Marie holdt seg til ”sine egne”. Ren kvinnesak fikk vike for konservative verdier.

På nyåret i 1911 var Marie med å stifte ”Hamar og omegns kvinder av høire og frisinnede venstre”, en kvinnekubb som skulle vekke og utvikle interesser for samfunnsprosmål, verne riksmål og støtte nevnte partiers politikk. Bakgrunnen for opprettelsen var at damene ville ha en kvinnekubb med politisk ramme etter striden med kvinnelister ved valget høsten 1910.

Maries innsats glemt?

Etter mannens død i 1915 flyttet Marie med sine to yngste barn til familiegården Rørholt i Telemark. Torsdag 24. juni skriver hun: ”38 aars bryllupsdag idag, og nu reiste jeg fra min fødeby for alltid!” Marie bodde på Rørholt til hun ble syk sommeren 1919. Den siste innførselen i dagboken er 10. juni: ”Jeg er ikke bra. Hodet er så rart – og bena vil jeg ikke snakke om”. Da kalenderen viste 31. juli 1919 døde hun på Fylkessykehuset i Tønsberg.

I en dødsnotis fra Hamar Stiftstidende finner vi følgende beskrivelse: ”Hun var en usedvanlig arbeidsom og intelligent dame som med stor dyktighet styrte det store hus.” Hennes mannlige slektninger av betydning i Hamar oppgis, med navn og stilling. At hun var en av Hamars første lærerinner, kommunestyremedlem, samt meget aktiv i foreningslivet blir ikke nevnt her. Selv om det er lenge siden Maries dødsnotis ble skrevet og vi tar forbehold om at det kun var en notis, preget av

sin tid, er likevel mangelen på opplysninger om henne og hennes innsats påfallende sett med vår tids øyne.

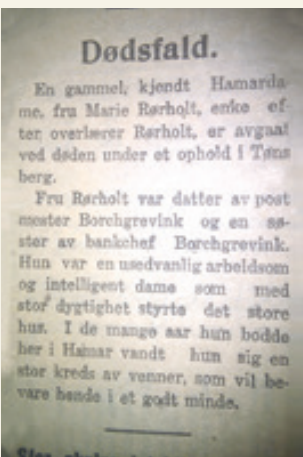
Kilder i Statsarkivet i Hamar

- Marie Rørholts dagbøker (Privatarkiv nr. 97)
- Hamar kvindelige diskussions- og stemmeretsforening (Privatarkiv nr. 101)
- Hamar høyrekvinner (Privatarkiv nr. 199)
- Hamar borger/middelskole (Skolearkiv nr. 8)
- Arvid Østby personarkiv (Privatarkiv nr.15)
- Hamar magistrat og rådstueskriver: Kc - 2, bilag til manntalls og valgprotokollene (1897 – 1905)

Trykte kilder

- Dørum, Henry O.: *Hamar katedralskole gjennom 100 år: 1876–1976*, Hamar 1976
- Kyllingstad, Inger og Ingunn Bakke: ”Ragnhilda Eriksen – et kvinneportrett”, *Glimt fra gamle Hamar*, Hamar 1993
- Sandberg, Per-Øivind: *Hamar Sanitetsforenings 100 års historie*, Hamar 2000
- Sandberg, Per-Øivind: ”Kvinnekuppet” i *Magiske Hamar* nr. 6 – 2010
- Østby, Arvid: *Hamar borgerbok: litt om de første handels- og håndverksborgere i Hamar*. Hamar 1998
- Østby, Erik: ”Fredrikke Waaler – en bemerkelsesverdig kvinne” i *Glimt fra gamle Hamar*, Hamar 2002
- Hamar bystyres forhandlinger 1901, 1902, 1903 og 1904*
- Hamar stiftstidende* 1901 og 1919, nr 181

Notis i *Hamar Stiftstidende* ved Marie Rørholts død.

Grensesprengende misjonskvinner

Vi feirer i år hundreårsjubiléet for kvinners stemmerett fra 1913. Mindre kjent er det at kvinner i Det Norske Misjonsselskap (NMS) fikk stemmerett i organisasjonen hele ni år tidligere, støttet av et overveldende flertall av generalforsamlingens 439 delegater.

At landets eldste og på det tidspunktet suverent største misjonsorganisasjon ga sine kvinner stemmerett før dette var innført i det politiske Norge, vakte oppsikt i samtiden. Kvinnesaksbevegelsens blad, *Nylænde*, omtalte vedtaket som ”den virksomste forløber for en desto hurtigere opnaaelse af statsborgerlig stemmeret for kvinder”.

Kamp for kvinners demokratiske rettigheter

NMS' ja til kvinnelig stemmerett i 1904 må forstås som en tilpasning til sterke demokratiske strømninger i tiden. I 1885 ble Kvinnestemmerettsforeningen stiftet og det ble igangsatt en omfattende underskriftskampanje til støtte for et grunnlovsforslag om kvinners stemmerett. Lovendringer i favør av kvinners demokratiske rettigheter kom så på løpende bånd. I 1889 ble ny folkeskolelov vedtatt. Denne gjorde kvinner stemmeberettigede og valgbar til skolenes tilsynsutvalg, og kvinner kunne også velges til medlemmer av de kommunale skolestyrene. I 1900 ble det åpnet for at kvinner kunne

velges inn i de kommunale fattigstyrene, og gjennom flere reformer fra 1901 til 1913 fikk kvinnene stemmerett ved kommunestyre- og stortingsvalg.

For misjonens menn hadde det nok vel så stor betydning at kvinner fra 1903 fikk stemmerett ved valg av menighetsråd. Heller ikke var de upåvirket av at andre kristelige organisasjoner fikk stadfestet i sine statutter at hovedstyret skulle bestå av både kvinner og menn. Det skjedde blant annet i Norges Søndagsskoleforbund, som ble stiftet i 1889. I 1892 fikk kvinner stemmerett i De Norske Ynglingeforeningers Fællesforbund (KFUK/KFUM).

Landets største kvinnebevegelse

I debatten om kvinners stemmerett og valgbarhet i NMS stod den ene mannen etter den andre frem og uttalte at kvinnene, ”misjonens viktigste arbeidsbier”, fortjente makt og myndighet i organisasjonen. Inntektene fra kvinneforeningene utgjorde to tredeler av inntektene og var ”hovedpulsåren

AV KRISTIN FJELDE TJELLE,
HØGSKOLEDIREKTØR,
MISJONSHØGSKOLEN

i misjonslegemet”, ble det sagt. Historien om norske kvinners engasjement for misjonssaken ble omtalt som et ”Guds under” av misjonsmennene i 1904. Men også i jubileumsåret for kvinners demokratiske rettigheter i vårt samfunn kan det være verdt å se nærmere på historien om norske kvinners frivillige engasjement i misjonsbevegelsen, en historie som faktisk er ganske forunderlig.

En første sammenslutning av norske kvinner til støtte for kristen misjonsvirksomhet ble etablert i 1826 i Trondheim. Men denne nye foreningstypen fikk først sitt gjennombrudd i 1840-årene, etter at NMS ble stiftet i Stavanger i 1842. I 1865 arbeidet 300 kvinneforeninger for misjonen, 20 år etterpå 2300. I 1905 var det registrert 3 500 foreninger, og rundt 1940 regnet organisasjonen med å ha minst en kvinneforening i hver av landets skolekretser, til sammen 4 500. Misjonskvinneforeningsbevegelsen hadde altså en eventyrlig vekst og var rundt århundreskiftet landets desidert største kvinnebevegelse.

For å gjøre noen sammenligninger: Den første norske kvinnesaksforening ble stiftet i 1884, men det ble aldri stiftet mer enn ti tilsvarende foreninger i Norge. Norske Kvinners Totalavholdsselskap hadde femti foreninger rundt 1900. Arbeiderpartiets Kvinneforbund ble stiftet i 1901 med tre hundre medlemmer, og i 1922 hadde denne politiske kvinneorganisasjonen 92 foreninger. Norske Kvinners Sanitetsforening ble stiftet i 1896 og hadde ved 50-årsjubileet i 1946 1019 foreninger. Alle andre kristelige, politiske og humanitære organisasjoner, som det etter hvert ble mange av, adopterte NMS-modellen med kvinneforeninger som økonomiske støtteforeninger. Presten Alex Johnson forteller litt humoristisk i 1959 at han ”heldigvis” aldri fikk det sognekallet han hadde søkt på, hvor det arbeidet seksti kvinneforeninger, og hvor alle forventet regelmessige besøk av presten.

Grensesprengende bevegelse

Kvinnens organisering i misjonsforeninger var en

Det Norske Misjons-selskap hadde i 1905 3500 kvinneforeninger og var landets største kvinnebevegelse. Et eksempel var *Zuluforeningen* i Stavanger. Ukjent fotograf. Original i Misjonsarkivet, Stavanger (A-1045 Det Norske Misjons-selskap: Uc_001089).

grensesprengende bevegelse. Med sitt engasjement for misjonssaken trådte kvinnene ut i en offentlighet som tidligere kun hadde vært forbeholdt menn. En hel dag i måneden forlot de mann og barn, gård og hjem, for å bruke av sin tid og sine krefter på noe som lå utenfor det hjemlige domene. På kvinneforeningsmøtene holdt de andakter, de ledet bønn og de leste høyt fra misjonsmagasinene. Etter hvert stod de i bresjen for offentlige arrangement som misjonsfester og misjonsbasarer, og de reiste land og strand rundt som deltakere ved kristelige stevner, krets- og generalforsamlinger.

Kvinnens virksomhet for misjon var faktisk ikke helt uproblematisk i samtiden. Noen kvinner ble nektet av ektemenn eller fedre å gå på foreningsmøter. Enkelte steder stengte bygdepøbelen inngangen til det lokalet eller det hjemmet kvinneforeningsmøtet skulle arrangeres i. Noen opplevde å bli kastet stein etter på vei til møtene. I teologiske tidsskrift ble det nye fenomenet ”kvinneforening” debattert, og flere av kirkens menn var bekymret for om kvinnens åndelige liv kunne bli skadet når hun ved denne virksomheten ble trukket inn i offentligheten.

I 1884 fikk kvinneforeningene sitt eget blad. Initiativet ble tatt av den misjonsengasjerte prestefruen Bolette Gjør, som i ti år redigerte *Missionslæsning for Kvindeforeninger* under pseudonymet ”en ældre missionsvenninde”. Bladet ble en suksess og fikk mange abonnenter; allerede 3600 tegnet seg i 1884, opplagstallene var 5500 året etter, 10 000 i 1900. Bladet synliggjorde bevegelsens omfang og høynt kvinnenes bevissthet om at de stod i en større sammenheng.

En ide om et globalt søster-felleskap utviklet seg i bevegelsen. ”Søstrene her hjemme” stod sammen med ”de tjenende søstre”, altså de kvinnelige misjonærene, om å solidarisk tjene ”søstrene der ute på hedningemarken”. Da Gjør fikk foretrede hos den nyankomne dronning Maud i 1905, representerte hun det som ble definert som ”Kvindemissionen” i

Norge. Hun overrakte dronningen en gassisk *lamba*, et klesplagg produsert av gassiske kvinner. Gaven skulle symbolisere fellesskapet mellom norske og gassiske kvinner gjennom misjonsvirksomheten.

Norske kvinners mobilisering for misjon er faktisk ikke enestående. Den moderne misjonsbevegelsen engasjerte både protestantiske og katolske kvinner i hele den vestlige verden. Kvinner var sentrale aktører ”hjemme” som pengeinnsamlere og markedsførere og ”ute” som misjonærer. Ved inngangen til 1900-tallet var kvinner i flertall i de fleste vestlige misjonsorganisasjoner, enten som misjonærhustruer, nonner, lærerinner eller sykepleiere. I Norge resulterte feminiseringen av misjonsbevegelsen til økte demokratiske rettigheter for kvinner i moderorganisasjonen. Misjonskvinner i andre land valgte derimot å bryte ut og etablere egne kvinnemissionselskap, som rekrutterte og utdannet kvinnelige misjonærer til å arbeide i kvinneprosjekt i mottakerlandene.

Litteratur

Norseth, Kristin: ”La oss bryte over tvært med vor stumhet!”: *Kvinnens vei til myndighet i de kristelige organisasjonene 1842–1912*. Avhandling for den teologiske doktorgrad, Det teologiske menighetsfakultet, 2007

Robert, Dana L.: *Gospel Bearers. Gospel Barriers: Missionary Women in the Twentieth Century*. New York, 2002

Tjelle, Kristin Fjelde: ”Kvinder hjælper Kvinder”: *Misjonskvinner og misjonsbevegelsen i Norge 1860–1910*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitet i Oslo, 1990

Detalj av tradisjonelt *lamba*-stoffstykke fra Madagaskar. Fra Wikipedia, den frie encyclopedi.

Missionslæsning for Kvindeforeninger ble utgitt fra 1884 av Bolette Gjør, som i de ti første årene redigerte bladet under pseudonymet *en ældre missionsvenninde*. Original i Misjonsarkivet, Stavanger.

Kvinner i kommunevalget i Kristiansand 1901

Kristiansand var den eneste byen i Norge hvor så mange som sju kvinner ble valgt inn i kommunestyret ved lokalvalget i 1901. Selv om valgdeltakelsen ikke var spesielt høy, viste kvinnene et sterkt engasjement foran valget i denne byen.

AV ROGER TRONSTAD,
FØRSTEARKIVAR, STATS-
ARKIVET I KRISTIANSSAND

I Kristiansand ble det arrangert to masse møter for kvinner i oktober 1901. Flere hundre kvinner deltok på hvert av møtene. Det var Diskusjonsforeningens kvinner som hadde tatt initiativet til masse møtene. Foreningen var stiftet i 1896 for å kunne diskutere blant annet stemmerett for kvinner. På masse møtene ble kvinnene oppfordret til å stemme. ”Stemmerett er stemmeplikt”, sa møtelederen.

Mange av kvinnene gikk inn for å danne en ”upolitisk”, det vil si tverrpolitisk, liste i tillegg til de etablerte partienes lister. Andre mente at hver enkelt kvinne heller burde slutte opp om et av de eksisterende partiene og ikke slå seg sammen om å danne et eget ”upolitisk” kvinneparti. ”Man er ikke solgt til sit Parti som en død Sten, fordi om man kommer ind som Høiremand eller Venstremand”, sa en av møtedeltakerne. Det var livlige diskusjoner, og møtereferater ble publisert i avisene.

Ved avstemning ble det flertall for å danne en tverrpolitisk blandingsliste med navn på både kvinner og menn.

Både Høyre og Venstre arrangerte kvinnemøter foran bystyrevalget i 1901. Original i Christianssands Tidende 21.10.1901.

Kvinner på listene

Foran valget i Kristiansand i desember skulle hvert parti lage liste med navn på kandidatene. På hver liste skulle det føres opp 52 plasser. Kandidatene kunne kumuleres, det vil si føres opp mer enn en gang.

Høyres valgkomité i Kristiansand bestemte seg for å føre opp de seks kvinnene som fikk flest stemmer på de konservative kvinnenes valgliste. Komiteen oppførte 32 personer, derav 26 menn. Tre av kvinnene ble oppført to ganger (altså kumulert en gang). Marie Beer sto på plass 35 og 36,

Ebba Kirsebom på 37 og 38, Helga Refsnes 39 og 40, Henriette Olsen 50, Fredrikke Schønheyder 51 og Marie Tobiassen på plass 52. De seks kvinnene fylte altså ni plasser.

På Venstres liste i Kristiansand var det tre kvinner. Anna Brunvand sto på 2. og 38. plass, Andrea Hoch på 9. og 45. plass, mens Mine Johnsen var oppført på 22. plass. De tre sto altså på fem av de 52 plassene.

Avholdsfolkets liste i Kristiansand hadde to kvinner, nemlig Anna Jensen på plassene 13–15 og Elisabeth Rasmussen på plassene 25–27. De utgjorde dermed seks av 52 plasser.

Kvinnenes blandingsliste hadde følgende kvinner: Elisabeth Rasmussen var på plassene 12–15, Henriette Olsen på plassene 18–19, Mine Johnsen sto som nr. 26–27, Anna Jensen nr. 28–31, Anna Brunvand på 45. plass og Marie Beer på plass 50. Disse kvinnene, som også sto på andre lister, var oppført 14 ganger på blandingslisten, det vil si over fjerdeparten av de 52 plassene. Også mennene på blandingslisten sto i tillegg på partilistene.

På Arbeiderpartiets liste i Kristiansand ble ingen kvinner oppført.

Bykvinnene ivrigere enn bygdekvinnene

Valgene i landkommunene foregikk i oktober og i byene i desember 1901. Kvinnenes valgdeltakelse

ble fortløpende rapportert inn til avisene fra mange av kommunene. Det viste seg at deltakelsen var svært så beskjeden. I mange landkommuner i de to Agder-amtene møtte ingen kvinner opp for å stemme. I de fleste av landkommunene stemte færre enn ti kvinner. Også i andre landkommuner rundt om i Norge var det ingen kvinner som stemte.

I bygdene i Nedenes amt totalt deltok 5,0 % av de stemmeberettigede kvinnene og i Lister og Mandals amt bare 3,8 %. På landsbasis regner man at 9,5 % av de stemmeberettigede kvinnene i bygdene stemte ved kommunevalgene i 1901. Agder-kvinnenes oppslutning om stemmeretten i bygdene var altså bare halvparten så stor som landsgjennomsnittet.

Kvinnenes oppmøte i Kristiansand, nemlig 37,1 %, var merkbart lavere enn riksgjennomsnittet for byer, som utgjorde 48,0 % av de stemmeberettigede kvinnene. Agder-byenes kvinner under ett lå litt under dette, men ikke bemerkelsesverdig mye. I Risør var kvinnenes engasjement iøynefallende høyt med nesten dobbel så høy oppslutning som landsgjennomsnittet, uten at noen kvinner ble valgt der. Deltakelsen var lavest i Arendal og Flekkefjord med bare halvparten av gjennomsnittet for rikets byer.

Kvinnenes inntog i bystyret

I to av Agder-kommunene ble kvinner valgt i 1901. Den ene kommunen var Vestre Moland. Der stemte 20 kvinner ved valget 9. oktober. Vestre Moland ble den eneste kommunen i Nedenes amt som fikk kvinner i kommunestyret, nærmere bestemt to kvinner. Det var Gusta Heldal og Fredrikke Henschien. Begge representerte upolitiske lister.

Kvinneaksjonen i Kristiansand ble organisert med stemmesedler der kvinner fra de forskjellige partiene sto oppført. Fra *Christianssands Tidende* 29.11.1901.

Anna Jensen var blant de kvinnene som kunne ta sete i Kristiansand bystyre i 1901. Ukjent fotograf, 1898. Gjengitt fra J.J. Ofstad: *En norsk lærerines storverk i India*, Oslo 1949.

I skattemanntallet for Kristiansand finner vi Anna Jensen med antatt inntekt 880 kroner i 1901. Original i Statsarkivet i Kristiansand (Kristiansand likningskontor: skattemanntall 1901).

Lebe-Nr. i Præstebien	Statsbyens Navn og Billed	Besat. Høist	Aarsags Forme	Aarsags Indtægt	For Statskatten
	# Biskuel Breminings Gade	72	3040000	837130	
424	Gunnar Tønis	72		700	1
425	Anna Jensen	73		700	1
426	Anna Jensen			880	1
427	G. Jonassen			700	2
428	Anna Jonassen			600	1
429	A. Hansen Hoffm. Bøker Dagerfjord	74		800	1
430	Jørgenmann Hoffm. Bøkerfjord			700	1

**Det konservative Partis
offisielle Liste.**

1. Konesal Carl Christiansen
2. Konesal Carl Christiansen
3. Konesal F. Reinhardt
4. Konesal F. Reinhardt
5. Børstchef Bognerud
6. Børstchef Bognerud
7. Overlærer Øjssing
8. Overlærer Øjssing
9. Lærer Refsnæs
10. Lærer Refsnæs
11. Havnefoged Isæfar
12. Havnefoged Isæfar
13. Grosserer Mathias Hansen
14. Grosserer Mathias Hansen
15. Ingeniør Bergsland
16. Ingeniør Bergsland
17. Konesal Carl Johnson
18. Konesal Carl Johnson
19. Grosserer L. Usterud
20. Grosserer L. Usterud
21. Grosserer Geck Langfeldt
22. Grosserer Geck Langfeldt
23. Sælbetkaptein E. Dahm
24. Sælbetkaptein E. Dahm
25. Voldsmester Schou
26. Voldsmester Schou
27. Konesal Das
28. Konesal Das
29. Slagtemester P. Larsen
30. Slagtemester P. Larsen
31. Bøkker Finstad
32. Bøkker Finstad
33. Kaptein Finn Bergh
34. Kaptein Finn Bergh
35. Fru Skoleinspektør Beer
36. Fru Skoleinspektør Beer
37. Fru Konesal Kirsebom
38. Fru Konesal Kirsebom
39. Fru Lærer Refsnæs
40. Fru Lærer Refsnæs
41. Sælbetmester Bjerhorde
42. Overbetjent Ørn
43. Kjøbmand H. Tranberg
44. Grosserer J. P. Johnson
45. Bryggermester W. Christiansen
46. Maleremester N. Nilsen
47. Ingeniør Nargasud
48. Bryggerarbeider G. Pedersen
49. Skibredør O. A. T. Skjølbred
50. Fru Bogstalesmand Øien
51. Fru Adjunkt Schanbeyder
52. Fru Kjøbmand Ludvig Tobiasen

Kvinnene var beskjedent plassert på Høyre-listen i Kristiansand i 1901. Fra *Christiansands Tidende* 28.11.1901.

Valgstyrets telleliste for Avholdspartiet i Kristiansand. Listen viser hvor mange listestemmer, strykninger og "slengere" kandidatene fikk ved bystyrevalget i 1901. Original i Interkommunalt arkiv i Vest-Agder IKS (Kristiansand by, Formannskapet, eske 21, kommunevalget 1901).

Den andre kommunen på Agder hvor kvinner ble valgt i 1901, var Kristiansand. Valget skjedde 2. desember.

I Kristiansand fikk Arbeiderpartiet ingen kvinner i bystyret. Høyre fikk inn tre kvinner, nemlig Marie Beer, Ebba Kirsebom og Helga Refsnæs. Venstre fikk to representanter. Det var Anna Brunvand og Andrea Hoch. To valgte medlemmer, Anna Jensen og Elisabeth Rasmussen, representerte Totalistenes avholdsliste. Det ble altså valgt inn sju kvinner i Kristiansands bystyre for perioden 1902–1904.

For hver kandidat som var oppført på blandings-seddelen, ble det trolig gitt en listestemme til vedkommendes parti og en personstemme til vedkommende kandidat, når den som stemte, benyttet seg av blandings-seddelen. Blandings-listen resulterte altså ikke i et eget parti.

4	L. Konesal Carl Christiansen	1+3+3+4+2+7+8+5=117+639+2+177+11	931
10	L. Konesal Carl Johnson	4+2+1+2+5=639+146	785
9	L. Konesal Carl Johnson	2+639+185	806
17	L. Konesal Carl Johnson	46+15+16+3+6+3+9+11+376+639+6+167+7	1356
2	L. Konesal Carl Johnson	9+5+40+639+119	725
6	L. Konesal Carl Johnson	12+5+4+2+125+639+112	939
7	L. Konesal Carl Johnson	9+2+6+5=639+5+185	831
5	L. Konesal Carl Johnson	4+3+3+11+7+3+125+639+7+177+11	975
3	L. Konesal Carl Johnson	3+5+2+433+639+124	1216
11	L. Konesal Carl Johnson	639+146	785
8	L. Konesal Carl Johnson	1+1+1+4+639+5+169+18	831
12	L. Konesal Carl Johnson	2+3+1+2+426+119+36	537
13	L. Konesal Carl Johnson	4+2+3+2+4+4=426+118	563
15	L. Konesal Carl Johnson	3+1+426+1+112	543
16	L. Konesal Carl Johnson	1+426+2+185	534
17	L. Konesal Carl Johnson	3+2+426+185	534
18	L. Konesal Carl Johnson	426+2+93	521

I norske byer til sammen ble det valgt 86 kvinnelige representanter. Kristiansands andel av dette var 8,1 %. Til sammenligning utgjorde Kristiansands folketall 2,3 % av det samlede folketallet i norske byer på den tid, mens antallet stemmeberettigede kvinner i Kristiansand i 1901 utgjorde 2,5 % av alle kvinner som kunne stemme i norske byer.

I fem byer ble seks kvinner valgt, nemlig Kristiania, Bergen, Trondheim, Stavanger og Larvik. I Kristiansand utgjorde de sju kvinnene 13,5 % av representantene i bystyret. I de andre nevnte byene var den tilsvarende kvinneandelen mellom 7,1 og 11,5 %.

Kvinner med overskudd

De fleste kvinnene som ble valgt i Kristiansand i 1901, var gift og hadde store barn eller tjenestefolk til å avlaste seg i hjemmet. To av kvinnene var ugifte og barnløse. De to ugifte hadde egen inntekt og var selvforsørgende. Resten hadde stemmerett på grunnlag av mannens inntekt. De valgte kvinnene var forholdsvis unge. To av de sju var i 30-årene i 1901. Den eldste var 52 år. Gjennomsnittsalderen var 46 år. Seks av de sju valgte var født og oppvokst i byer.

Den kanskje mest interessante av dem var Anna Jensen. Da hun var ferdig som bystyrepolitiker, dro hun på nyåret 1908 som misjonær til Santalistan i India. Der kom hun til å nedlegge en betydelig og anerkjent innsats som leder av pikeskolen i Maharo. Hun ble der i 23 år, til 1931, før hun vendte tilbake til Kristiansand.

Felles for de valgte var at de hadde mer tid enn kvinner som måtte bruke det meste av døgnet på å være husmødre og mødre for små barn i familier uten tjenestefolk.

Det er neppe tvil om at aktiviteten til Diskusjonsforeningen må ha vært en viktig faktor som bidro til den gode oppslutningen om kvinner i Kristiansand, til tross for at kvinnenes deltakelse i valget der i byen var lavere enn gjennomsnittet for norske byer.

Kulturminne Statfjord

Den 29. november 2012 åpnet utstillingen ”Statfjord – giganten som sprenger grenser” og nettstedet ”Kulturminne Statfjord” på Oljemuseet i Stavanger. Dette var det visuelle resultatet av et fire år langt prosjekt mellom Oljemuseet, Statsarkivet i Stavanger, Nasjonalbiblioteket og Statoil for å dokumentere Statfjordfeltet for ettertiden.

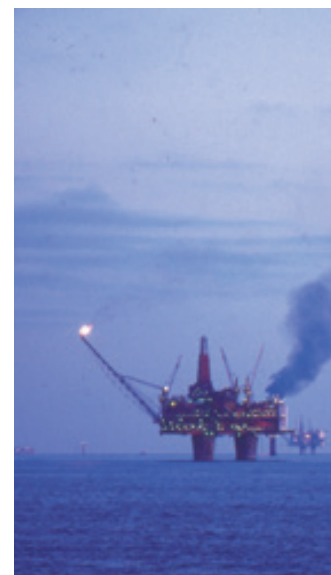
Ved åpningen av utstillingen var det noen fremmøtte som stusset litt på hva Statfjord hadde å gjøre på et museum. Feltet eksisterer og produserer jo i beste velgående! Faktisk er det et av de mest produserte olje- og gassfeltene på norsk sokkel, og det største oljefeltet i Nordsjøen. Over 1200 milliarder kroner er pumpet opp av havbunnen, og nedstengningsdatoen forskyves stadig lengre frem i tid. Så å støve ned på et museum er vel i tidligste laget?

Kan vi komme historien i forkjøpet?

Kulturminne Statfjord er nummer tre i rekken av dokumentasjonsprosjekt mellom Oljemuseet, Statsarkivet i Stavanger, Nasjonalbiblioteket og feltoperatør. Det første prosjektet, Kulturminne Ekofisk, hadde oppstart i 2002 og var et samarbeid med operatøren ConocoPhillips. Da Ekofisk var ferdig i 2005, startet arbeidet med Kulturminne Frigg, i samarbeid med operatøren Total. Kulturminne Frigg ble realisert i 2008. Frigg-feltet hadde da allerede vært stengt i fire år. Det eneste som sto igjen, og som står igjen den dag i dag, er betongunderstellet til plattformene CDP1, TCP2 og TP1.

Dette illustrerer på en god måte målet med kulturminneprosjektene. Hvis olje- og gassindustrien i Norge skal dokumenteres må arbeidet settes i gang så raskt som mulig. Petroleumsvirksomheten beveger seg lynraskt. Selskaper forsvinner, nye kommer til og fusjoner er dagligdagse. I slike situasjoner er det ikke bevaring av arkivmateriale som blir prioritert. De enorme plattformene vil ikke få plass på museer, og menneskene som sitter på historien vil etter hvert falle fra. Fortiden og samtiden må dokumenteres nå, slik at historien blir så fullstendig og helhetlig som mulig for kommende generasjoner.

Bakteppet for kulturminneprosjektene er det som startet i 1994 med Riksantikvarens ”Verneplan for tekniske og industrielle kulturminner”. Her ble det for første gang foreslått en landsverneplan for Oljesektoren. I 1999 lanserte Olje- og energidepartementet ”Miljøhandlingsplan for olje- og energisektoren” hvor ett av målene var å ”sikre at olje- og energisektorens kulturminner og kulturmiljøer ivaretas og forvaltes på en faglig forsvarlig måte”.

AV JANET BIRKEDAL MARTIN,
PROSJEKTLEDER,
STATSARKIVET I STAVANGER

Fra bildedokumentasjonen i Kulturminne Statfjord. Ukjente fotografier for Mobil Exploration Norway. Originaler i Statsarkivet i Stavanger (PA-1578 Mobil Exploration Norway Incorporated Ua_1).

Norsk Oljemuseum, Nasjonalbiblioteket og Statsarkivet i Stavanger etablerte samtidig et samarbeid om kulturminneprosjektene, med en arbeidsdeling som blant annet innebar at Statsarkivet skulle sikre viktige arkiver fra aktører knyttet til aktuelle petroleumfelt på norsk sokkel.

I den første fasen av Statfjord-prosjektet ble det utført en kartlegging og utvalg av relevant kilde-materiale. Hovedvekten lå på saksarkiver, foto, film, publikasjoner, gjenstander og intervju med relevante aktører. Statsarkivet i Stavanger sine rammer i prosjektet var å samle inn, ordne og registrere 200 hyllemeter arkivmateriale. I tillegg var det et ønske at deler av materialet skulle digitaliseres. Ved prosjektets avslutning i november 2012 hadde Statsarkivet godt og vel 200 hyllemeter Statfjord-relatert arkivmateriale i sine magasiner. Arkivene ble forskriftsmessig ordnet og registrert i Arkivverkets database, og katalogene lagt ut på Arkivportalen. I samarbeid med Digitaliseringsavdelingen i Riksarkivet ble det også lagt ut en stor mengde relevant arkivmateriale på Digitalarkivet.

Olje som fornybar kunnskapsressurs

Arkivmateriale om og fra Statfjordfeltet ligger i flere forskjellige arkiv. Informasjon både fra offentlige og private arkivskapere gir et utfyllende bilde av Statfjordfeltet sin historie og rolle i samfunnet. Blant de offentlige arkivskaperne kan nevnes Oljedirektoratet, Arbeidstilsynet, Petroleumstilsynet og Politiet. Fra private arkivskapere er det operatøren Statoil som har bidratt med mest arkivmateriale. Gjennom sitt samarbeid med Statsarkivet i Stavanger har Statoil totalt deponert omtrent 1200 hyllemeter av sitt historiske konsernarkiv. Dette er et viktig ledd i Statsarkivet i Stavanger sitt nasjonale ansvar for å dokumentere norsk petroleumshistorie på arkivsidene.

Statoil og Statfjord har spilt viktige roller i opprettelsen av Norge som en olje- og gassnasjon. Smakebiter om Statfjord fra Statoilarkivet er digitalisert og lagt ut på Digitalarkivet. Her ligger det blant annet styremøtereferat, ulykkesrapporter, loggbok fra Statfjord A, manualer og presseklipp for å nevne noen. I magasinene hos Statsarkivet ligger også

hele det historiske Statfjordarkivet på rundt 61 hyllemeter. Det består av sak- og korrespondansearkiv angående driften og videreutviklingen av feltet, konstruksjonsrapporter, teknologiske fremskritt, utviklings- og driftsspørsmål og vurdering av anbud og miljøspørsmål. Det er også bevart en del tegninger, avtaler og kontrakter.

Ved operatørsiftet på Statfjord i 1987 ble alt relevant arkivmateriale angående Statfjord overført fra daværende operatør Mobil Exploration Norway (MENI) til Statoil. Deler av det resterende arkivet etter MENI er deponert av ExxonMobil Norge AS og inneholder også materiale som omhandler Statfjord. Statsarkivet har digitalisert den såkalte Statfjord-korrespondanseserien fra 1973 til 1981, og de eneste bevarte styremøtereferatene fra MENI. Dette materialet ligger nå fritt tilgjengelig på Digitalarkivet.

Under prosjektet opprettet Statsarkivet også kontakt med Teekay Shipping Norway AS. Selskapet hadde i 2002 kjøpt opp det tidligere Statoileide

shipping- og offshoreselskapet Navion ASA, og arkivmateriale fra Navion lå derfor både hos Statoil og hos Teekay. Navion var en periode det fremste selskapet i verden på bøyelasting, og drev virksomhet også på Statfjordfeltet. Deres skip, Polytraveller, transporterte den første lasten fra Statfjordfeltet i 1979. På Digitalarkivet kan man nå lese den aktuelle dekkdagboken. Et annet arkiv, som ved hjelp av prosjektet ble ordnet og registrert, er arkivet etter Moss Rosenberg Verft. Det inneholder blant annet dokumentasjon av det arbeidet verftet gjorde i forbindelse med prosjektering og bygging av de forskjellige plattformene og arbeidet med Statpipe til Kårstø. På digitalarkivet ligger det fotografier som viser bygging og montering av dekket på Statfjord B.

I tillegg til arkivmaterialet hos Statsarkivet har Oljemuseet tatt vare på 6500 avisutklipp, 7000 foto, 59 gjenstander og 25 dyptgående intervju. Nasjonalbiblioteket har digitalisert 100 bøker, 32 radioklipp, 90 filmer, 500 tidsskrifter og 100 småtrykk. Dette materialet er gjort tilgjengelig,

Forside på nettsiden til Statfjord kulturminne: <http://www.kulturminnestatfjord.no/>

Fra bildedokumentasjonen i Kulturminne Statfjord
Ukjent fotograf for Mobil Exploration Norway. Original i Statsarkivet i Stavanger
(PA-1578 Mobil Exploration Norway Incorporated Ua_1).

enten i utstillingen hos Oljemuseet, eller via nettsiden Kulturminne Statfjord. Nasjonalbiblioteket og Seeds Consulting har levert den tekniske plattformen i nettstedet.

En fortid med en sikret fremtid

I 2010 leverte Oljemuseet ”Kulturminneplan for norsk petroleumsvirksomhet”, et prosjekt sponset av Olje- og Energidepartementet, Oljedirektoratet og dagens Norsk Olje og Gass. Kulturminneplanen tok for seg olje- og gassinstallasjoner og anlegg som har nasjonal verdi som kulturminner, og la grunnlaget for en prioritering av kommende dokumentasjonsprosjekt. Det fjerde kulturminneprosjektet har oppstart i år. BP er operatør, og feltet er Valhall. Som ved de foregående prosjektene skal det etter fire år resultere i en rik kildeamling, en interaktiv nettside og utstilling på Oljemuseet.

Ved åpningen av utstillingen på Oljemuseet stilte Statoil og ExxonMobil med tidligere og nåværende ansatte ved Statfjordfeltet. Ledelsen var sterkt representert, og Statoil hadde med eget husband som sto for underholdningen. Lokale medier og politikere var møtt frem for å dekke og ta del i begivenheten. Statfjord havnet altså på museum, og godt var det. Statfjord vil til slutt stenge produksjonen. Installasjonene vil sannsynligvis fjernes helt eller delvis fra Nordsjøen og minnene om livet på feltet vil gradvis viskes ut. Utstillingen avsluttes i 2013 og nettsiden vil etter hvert preges av tidens tann. Godt bevart, i magasinene hos Oljemuseet, Nasjonalbiblioteket og Statsarkivet, vil historien leve videre. Historien om Statfjord – giganten som sprengte grenser.

[Krøniken]

Hva slags bestemmelser kom fra offentlige myndigheter for to hundre år siden, hundre år senere, eller bare femti år tilbake i tid? Vi fortsetter våre dykk i Wessel-Bergs *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge og Norsk Lovtidend*.

1813

Gjengjeldelse

26. juni. Statholderens Skrivelse ang. svenske Reisende at forlade Norge. Da jeg har modtaget den sikke Underretning, at 3de norske Kjøbmænd ere blevne befalede at forlade Strømstad og det svenske Territorium inden 24 Timer, ja endog ere blevne geleidede til Grændsen ved en Officeer, saa nødes jeg at gjøre Gjengjeld, og vilde befale alle sig i Sammes District opholdende svenske Reisende at forlade Norge inden 3 a 4 Dage efter Opholdsstedets Distance fra Grændsen. Naar de udstæde Revers for Modtagelsen av denne Befaling og dens Opfyldelse, behøve de ikke at geleides til Grændsen.

Før Lillehammer ble by

30. juni. Rescript ang. Oprettelsen af 3de Markeder der i Amtet m.m. For Kongen er foredraget et af Amtmanden til Statholderskabet under 23 Oct. f.A. indgivet, og af Samme til Cancelliet indsendt Forslag om Oprettelsen av 2de Markeder for Gulbrandsdalen paa Gaarden Lille-Hammer og det hosliggende Vingnæs i Faaberg Præstegjeld, og ligeledes eet Marked paa Thingvold i Lands Præstegjeld, samt ang. en

Kjøbstads Anlæg ved bemeldte Lille-Hammer.

I Anledning heraf har Kongen tilladt Oprettelsen af 2de Markeder for Gulbrandsdalen og dens Omegn, der skulle holdes paa bemeldte Gaard Lille-Hammer og det derved beliggende Vingnæs i Faaberg Præstegjeld, det første paa den første Tirsdag i Februarii og det andet paa den første Tirsdag i October Maaned; ligesom Kongen og bifalder Oprettelsen at et Marked paa Gaarden Thingvold i Randsfjords-Bunden under Lands Præstegjeld, til hvilket Markeds Holdelse Cancelliet bemyndiges nærmere at bestemme Tiden. – Endelig vil Kongen have anordnet en Commission, der under Forsæde af Amtmanden skal undersøge og indkomme med detailleret Forslag til en Kjøbstads Oprettelse paa et passende Sted ved Mjøsen i Christians Amt, om Maaden, paa hvilken samme hensigtssvarende kunde være at anlægge, om de Privilegier, som passende formenes at kunne tilstaaes de Borgere, som etablere sig i denne Kjøbstad, samt om de Embedsmænd, som ville være at ansætte i samme, tilligemed de øvrige derhen hørende Spørgsmaal.

1913

På stell i Valdres

28. juni. Kongelig resolusjon. I henhold til § 4 i lov om sundhetskommisioner m.v. av 16. mai 1860 meddeles approbation paa den av herredsstyret for Vangs herred i Kristians amt fattede beslutning. De approberte nye sundhetsforskrifter er saalydende:

§ 1. Naar ein byggjer hus, lyt ein veite vel, so baade grunn- og overvatn kjem burt. Ein maa taka burt moldi paa byggjesta'n og sette bygna'n paa tett undermur. Muren maa vera minst 30 cm. over jordi og ha luftlukor i overkanten.

§ 2. Romi i huset, seteromi, maa ikkje vera mindre enn 2,25 m. fraa golvet til himlingen. Golvi maa stødt vera heile, saa ein lett kann halda deim reine, – vil ein sope, skal ein alltid fyrst skvette med vatn eller ha snø på. I kvart rom skal det vera minst eit hekteglas.

§ 3. Alle uthus, priveten medrekna, skal staa minst 8 m. fraa uthus til nærmaste setehus, og slik til at det ikkje skjer noko tilsig fraa uthus til bygnad, vatsbol, tun eller aalmanvengen. Det same gjeld dyngjor og kók (kompost).

§ 5. Alle maa halda sine vatsbol godt reine, og ingen maa gjera vatnet ureint i brunn eller oppkome, bekk eller elv dèr folk tek matvatn, vaskevatn eller buvatn. Ingen maa slaa ut skólvatn eller anna eller hive noko slag avfall, søpl eller sot utanfor husveggen, men ha det paa kóken eller i bingen.

§ 6. Fyrr alt er reingjort, maa ingen selja eller føre burt noko fraa smitta hus eller taka i bruk gangklæde, sengklæde eller ambo etter nokon, som har lide av smitten sjukdom.

Stemmeberettigede kvinner

7. juli. Grunsløvsbestemmelse til forandring i grundlovens § 50. Vi Haakon, Norges Konge, gjør vitterlig: Stortinget har i overensstemmelse med grundlovens § 112 den 11. juni 1913 vedtat følgende grundlovsbestemmelse:

”Grundlovens § 50 skal herefter lyde: Stemmeberettigede ere norske Borgere, Mænd og Kvinder, der have fyldt 25 Aar, og som have været bosatte i Landet i 5 Aar og opholde sig der”.

Denne grundlovsbestemmelse kundgjøres herved som gjældende bestemmelse i Kongeriget Norges grundlov.

Git paa Kristiania slot den 7. juli 1913. Under Vor haand og rikets segl. Haakon (L.S.)
Gunnar Knudsen Hesselberg

1963

Yrkesskoler

3. mai. Lov om endringer i lov av 1. mars 1940 om yrkesskoler for håndverk og industri.

§ 1 skal lyde: Yrkesskoler for håndverk og industri har til formål å utdanne håndverkere og fagarbeidere, teknikere, ingeniører og annet faglig utdannet personale, i samsvar med de krav som arbeidslivet stiller til enhver tid. Undervisningen går for seg dels i regulær skole, dels i kurser. Skolene organiseres slik at de gir elevene mulighet for å arbeide seg fram til høgre yrkesutdanning gjennom undervisningens forskjellige trinn og med støtte i praksis.

§ 7 skal lyde: Undervisningen skal ta sikte på å dyktiggjøre elevene for det yrke eller de yrker som skolen er opprettet for. Gjennom den faglige undervisning skal elevene få de praktiske ferdigheter og teoretiske kunnskaper som er nødvendige for deres yrke.

Yrkesskolen skal utvide elevens allmenkunnskaper, gi fysisk trening for å lære elvene å holde kroppen i form, og gi orientering om riktig bruk av kroppen under arbeid og om yrkeshygieniske sikringstiltak.

§ 9 første ledd skal lyde: Yrkesskolens undervisning gjennom regulær skolegang slutter med avgangsprøver, eller med karaktergivning på grunnlag av det arbeid elevene har utført i skoletiden. I lærling- og verkstedskolen får samtlige elever som har gjennomgått skolen og gått opp til avgangsprøven, avgangsvitnesbyrd. I tekniske fagskoler, elementærtekniske skoler og tekniske skoler gis det bare vitnesbyrd til dem som består avgangsprøven.

§ 11 tredje ledd skal lyde: Hvis en elevs oppførsel eller forhold virker skadelig på de andre elevene, hvis eleven ikke viser tilstrekkelig flid og interesse, eller hvis han viser seg uskikket for yrket, kan han nektes å fortsette skolegangen. Vedtak om dette treffes av lærerrådet etter innhentet uttalelse fra eleven selv, hans foreldre eller foresatte og tilfelle arbeidsgiver. Minst 2/3 av lærerrådets medlemmer må være enig i beslutningen.

”Vendepunkt – et kunst- og arkivprosjekt”

Kunst- og arkivprosjektet Vendepunkt, som ble gjennomført av Arkivsenteret i Trondheim, scenekunstnere og en forfatter, er avsluttet. En erfaringsrapport er nå trykt og kan bestilles fra Statsarkivet i Trondheim eller Kulturrådet.

”Trøndelag i krigstid – arkivkilder for bruk i skolen” i ny versjon

Statsarkivet i Trondheim har trykt opp en ny versjon av vår forskningsboks for skolen. Denne gangen er innholdet – kilder og oppgaver om kildekritikk – spesialtilpasset 9.klassinger. Boksen kan bestilles i Arkivverkets nettbutikk.

”Da folket fikk en konge”

Arkivsenteret på Dora i Trondheim åpner en utstilling 4. juni om folkets møte med Kong Haakon i kroningsbyen 1906. Utstillingen vises parallelt med MISTs utstilling i Dora om kongelige kjøretøyer, som er en hyllest til kongeparets 75-årsdager.

Valgomat-suksess

Som en del av markeringen av stemmerettsjubileet har Riksarkivet laget en historisk valgomat. Spørsmålet den stiller er: Hva ville du stemt på hvis du skulle delta i et valg for nærmere 100 år siden?

Valgomaten tar utgangspunkt i stortingsvalget i 1915, da alle kvinner for første gang kunne ta del i valget på det nye Stortinget. Via arkivverkets nettsider, www.arkivverket.no, kan alle nå teste sine politiske holdninger mot datidens spørsmål.

På bare to måneder har fire tusen personer prøvd valgomaten. Den har vist seg populær i sosiale

medier, og den er hyppig delt på Twitter, blant annet av statsminister Jens Stoltenberg og deltakere på Høyres landsmøte.

Viktig oljearkiv digitaliseres

1. mai 2013 blir ExxonMobil Norge 120 år. Selskapet har deponert sine historiske arkiver hos Statsarkivet i Stavanger. Arkivene består av 29 arkivskapere og materialet spenner over perioden fra 1890 til 2010. Her er det arkivmateriale fra både nedstrøms- og oppstrømsvirksomheten til selskapet. Integrert i arkivmateriale er det også en samling med ca. fire tusen fotografier.

I jubileumsåret samarbeider Statsarkivet i Stavanger og ExxonMobil Norge om å gjøre arkivmateriale mer tilgjengelig.

Statsarkivet er i gang med å lage en nettutstilling som presenterer ExxonMobils norske historie fra 1890 til 1999. Nettutstillingen blir publisert med en ny del hver måned i 2013. Samtidig er Statsarkivet i gang med å digitalisere de eldste generalforsamlings- og styreprotokollene fra selskapet. Disse vil i løpet av året bli gjort fritt tilgjengelige på Digitalarkivet. Til høsten skal også store deler av fotosamlingen bli digitalisert og gjort tilgjengelig på nett.

[Notiser]

Historisk cruise til Kiel

Bli med på en jubileumsopplevelse utenom det vanlige! 13.–15. januar 2014 inviterer Riksarkivet deg med på historisk cruise til Kiel for å markere 200-årsdagen for undertegningen av Kieltraktaten den 14. januar 1814. På "Color Magic" har vi lagt opp et historisk program med foredrag, musikk og teater, og med i bagasjen har vi feststemning og historisk matinspirasjon.

Kieltraktaten bestemte at Norge skulle gis som vederlag til kongen av Sverige, som betaling for krigsinnsatsen mot Napoleon. Da nyheten nådde nordmennene, var svaret protest og selvstendighetsreisning, og den 10. april 1814 møttes de 112 representantene på Eidsvoll for å lage Grunnloven. Men hvor mye mer vet egentlig de fleste av oss om alt som skjedde i den dramatiske tiden rundt 1814?

Til grunnlovsjubileet i 2014 satses det sterkt på å bringe fram ny kunnskap om 1814. Riksarkivet ønsker å gjøre noe av denne nye 1814-kunnskapen kjent helt i starten av jubileumsåret. Er det ikke en god idé å begynne feiringen med en variert historisk oppdatering, i kombinasjon med god mat, musikk fra tiden vi snakker om – og historieinteresserte medpassasjerer som reisefølge?

Med leder for Forskningskomiteen for grunnlovsjubileet, professor dr. juris Ola Mestad, i spissen, har vi samlet fagfolk og forskere fra ulike miljøer. Temaene du får høre om spenner fra stormaktspolitikk og napoleonskrigene til hverdagsliv og 1814-glimt fra Norge. Skuespillere og musikanter er med på å skape en ramme av både opplevelse og lærdom.

Mer informasjon finner du på www.arkivverket.no.

Modum Blåfarveværk i Digitalarkivet

Store deler av Modum Blåfarveværks arkiv fra perioden 1822 til 1849 er tidligere blitt mikrofilmet. Disse mikrofilmene ble skannet av Seksjon for digitalisering og konservering i august og september 2012. Nå er bildene publisert på www.digitalarkivet.no.

Blåfarveverket produserte kobolt, som ble brukt til blåfarge, særlig på porselen og stentøy. Det var i sin tid Norges største arbeidsplass, og i dag er såvel gruvene som verksanlegget og arbeiderboligene ved Nyfossum viktige kulturminner. Selve verket er dessuten et populært kunstgalleri.

Arkivet er i alt på 47 hyllemeter. Det inneholder materiale etter styrende organer, kopibøker og inngående korrespondanse, sakarkiv og regnskap. Sakarkivet inneholder materiale om produksjonen, verkets eiendommer og ansatte, samt om skolevesen, helsevesen og fattigvesen som verket sto for. Det er ordnet med utgangspunkt i fire perioder i verkets historie: 1776–1822, 1822–1849, 1849–1856 og 1856–1919. Materiale fra Haugfoss Tresliperi utgjør en egen serie.

Det foreligger ikke planer om skanning av ytterligere deler av arkivet.

FOTO: WIKIPEDIA

[Utstilling/Notis]

”På like fot med våre brødre”

Stemmerettsjubileet er temaet for årets utstilling i Skattkammeret i Riksarkivbygningen.

Utstillingen belyser utviklingen i kvinners stilling fra begynnelsen av 1800-tallet og fram til 1913. Dette vises gjennom en tidslinje med historikk og milepæler, illustrert med dokumentasjon fra Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo. Ved siden av historien om kvinnesakspionerer som Aasta Hansteen, Gina Krogh, Fredrikke Qvam og Randi Blehr, gir utstillingen også en fremstilling av kvinnenes yrkesliv fra slutten av 1800-tallet og inn på 1900-tallet.

Utstillingen er åpen i lesesalens åpningstid, og den står til 5. november 2013.

Norges Røde Kors sykepleierskole ble grunnlagt 1895. Her er første kull fotografert i 1896. Ukjent fotograf. Original i Statsarkivet i Oslo (A-10228 Sykepleierskolen i Lørenskog, fotoalbum 1893–1953).

Følg Christian Frederik på Twitter

Den danske prinsen kom til Norge den 21. mai 1813 og oppholdt seg i Norge til oktober 1814. Nå kan du følge de dramatiske hendelsene for 200 år siden med prinsens ”egne ord” på Twitter.

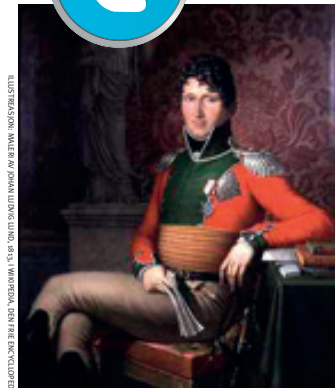
Den 21. mai 1813 gikk prins Christian Frederik i land på Hvaler og satte kursen mot Christiania. Prinsens fetter, den dansk-norske kongen Frederik 6., hadde utnevnt ham til stattholder og kommanderende general i Norge fordi han fryktet at Norge kunne gå tapt. Da Kielfreden ble inngått den 14. januar 1814 ble Danmark tvunget til å avstå Norge til Sverige.

Christian Frederik stilte seg da i spissen for den norske uavhengighetsbevegelsen og kalte inn til stormannsmøtet på Eidsvoll den 16. februar 1814. Møtet besluttet å kalle sammen en grunnlovgivende riksforsamling. Christian Frederik ble samtidig landets regent. Som kjent førte prosessen frem til Grunnloven av 17. mai 1814 på Eidsvoll. Samme dag ble Christian Frederik valgt til norsk konge.

Men svenskene ga seg ikke, og med stormaktenes velsignelse gjorde de på nytt krav på Norge. Etter harde forhandlinger brøt det ut krig mellom Sverige og Norge. Nordmennene gjorde motstand,

men svenskene viste seg etter kort tid å være overlegne. Den 14. august 1814 ble det inngått fredsavtale i Moss. Christian Frederik måtte frasi seg Norges trone, og den 26. oktober 1814 vendte han skuffet tilbake til Danmark.

På Twitter får du prinsens egne skildringer av dramatikken, alt basert på kildemateriale som er bevart fra denne tiden. Noe vil være nokså direkte sitater, noe er forkortede eller sammentrunkne setninger for å gi et innhold tilpasset titterformatet. Christian Frederiks tvittringer finner du under navnet @chrfrederik.

ILLUSTRASJON: MALER AV JÖHAN WILHELM LUNDQVIST, 1813, JÄRNFÖRDA, DEN FRIE ENCYCLOPEDIA

Om Kjøb af sin Kones Stemme.

I „Kysten“ læses følgende fornøielige Spørgsmaal: Jeg er bekendt med, at det ikke er tilladt at kjøbe eller forhandle om en andens Stemme ved Valgene. Nu har jo vore Koner faaet Stemmeret, og jeg spørger da:

1. Gjælder nævnte Lovens Forbud ogsaa Kjøb af eller Forhandling af vore Koners Stemme ved Valget?

2. Jeg har tilbudt min Kone en ny Hat for hendes Stemme, og hun har modtaget mit Tilbud. Senere er det imidlertid kommet til Rivninger mellem os, idet hun er kommet til det Resultat, at hun vil have en ny Kjole istedetfor Hat. Hun paaflaar derfor nu, da hun ikke kan faa Kjolen, at Handelen med Hatten og Stemmeretten ifølge Loven er ugyldig og dertil strafbar. Er dette Tilfælde?

3. Det har jo lige fra Arilds Tider været gjort gjældende, at Kvinden skulde være sin Mand underdanig. Hvis nu Spørgsmaalene 1 og 2 besvares bekræftende, saa spørges: Ophæver Kvindestemmeretsloven Kvindens Lydighedspligt mod Manden? Da min Kone og jeg stod for Alteret, lovede hun ogsaa at opfylde det gamle Krav om Lydighed. Paadrager jeg mig da retsligt Ansvar, om jeg paa Valgdagen stænger hende inde for at passe Børnene?

Velkommen!

Riksarkivet

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo

Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
Postadresse: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
Tel.: 22 02 26 00 / Faks: 22 23 74 89
e-post: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar

Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
Tel: 62 55 54 40 / Faks: 62 52 94 48
e-post: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg

Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
Tel: 32 86 99 00 / Faks: 32 86 99 10
e-post: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand

Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
Tel: 38 14 55 00 / Faks: 38 14 55 01
e-post: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger

Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
Tel: 51 50 12 60 / Faks: 51 50 12 90
e-post: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen

Årstadveien 22, 5009 Bergen
Tel: 55 96 58 00 / Faks: 55 96 58 01
e-post: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim

Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
Tel: 73 88 45 00 / Faks: 73 88 45 40
e-post: satrondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø

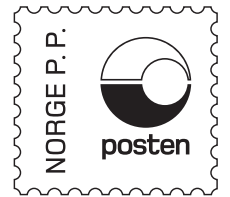
Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
Postadresse: Pb 6315, 9293 Tromsø
Tel: 77 64 72 00 / Faks: 77 64 72 01
e-post: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkkiiva

Hännoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
Postadresse: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
Tel: 78 44 85 60 / Faks: 78 44 85 69
e-post: samisk.arkiv@arkivverket.no

Til venstre:

Fra *Christianssands Tidende* 14.10.1901.

Returadresse:
Riksarkivet,
Postboks 4013, Ullevål stadion,
0806 Oslo

Tema i neste nummer:
Hesten

Steintransport med hest ved havneanlegget i Vardø, 1899.
Ukjent fotograf. Original i Riksarkivet (Havnedirektoratet: Ud 15_3).